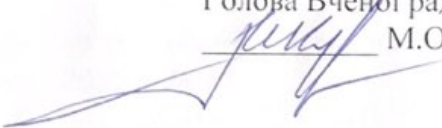

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

**Навчально-науковий інститут фінансів, банківської справи
Кафедра фінансів імені Л. Л. Тарангул**

Затверджено
Вченою радою Інституту
протокол від «19» травня 2020 р. № ____
Голова Вченої ради Інституту
 М.О. Кужелев

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з навчальної дисципліни
«ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА»**

для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
денної та заочної форми навчання
галузь знань 07 «Управління та адміністрування»
спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
Освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа та страхування»
Статус дисципліни – вибіркова

Тривень 2020

Віталь

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Фінансова безпека» складений на основі робочої програми навчальної дисципліни затвердженої Науково-методичною радою УДФСУ «___» _____ 20__ р. (протокол № ___).

Автори:

Т. А. Коляда, к.е.н., с.н.с., доцент,
доцент кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул протокол від «28» квітня 2020 р. № 15.

Завідувач кафедри

М. Д. Бедринець, к.е.н., доцент

ЗМІСТ

Методичні рекомендації щодо роботи з конспектом лекцій	3
Тема 1. Теоретичні засади національної та економічної безпеки	4
Тема 2. Теоретичні засади фінансової безпеки	11
Тема 3. Бюджетна безпека: питання теорії і практики	18
Тема 4. Боргова безпека країни	25
Тема 5. Грошово-кредитна безпека	34
Тема 6. Безпека валютного ринку	40
Тема 7. Безпека банківського сектору	45
Тема 8. Безпека небанківського сектору (страхова та фондова фінансова безпека)	54
Рекомендована література	64

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З КОНСПЕКТОМ ЛЕКЦІЙ

Для вирішення поточних педагогічних завдань та досягнення кінцевої мети – підготовки висококваліфікованих фахівців, необхідне повноцінне здійснення навчання, яке передбачає використання комплексу сучасних навчально-методичних видань.

Як складова пакету навчально-методичного забезпечення курсу «Фінансова безпека» конспект лекцій створений для візуального супроводження лекцій викладачем з метою покращення ілюстративного подання матеріалу здобувачам вищої освіти та підвищення рівня їхньої інформованості під час лекцій, концентрації уваги та якості сприйняття нових знань.

Основна мета лекції – дати систематизовані основи наукових знань із навчальної дисципліни, розкрити стан і перспективи розвитку з конкретної теми початкової дисципліни, сконцентрувати увагу на найбільш складних питаннях.

Конспект лекцій призначений для оволодіння здобувачами вищої освіти програмним матеріалом, набуття спеціальних знань з питань фінансової безпеки держави, опанування найважливіших проблем, що потребують ефективного розв'язання в сучасній економіці та перспективі.

Існують можливості застосування конспекту лекцій як навчально-методичного посібника для самостійного вивчення матеріалу, зокрема студентами заочної форми навчання.

Конспект лекцій з курсу «Фінансова безпека» відіграє інформаційну, консультативну та координуючу роль при самостійному вивченні окремих тем курсу. Викладений матеріал подано послідовно та структуровано, таблиці допомагають студентові візуально сприйняти текст та концентрують увагу на найголовніших проблемах кожної теми.

Для повноцінного вивчення матеріалу наприкінці конспекту лекцій наведено список основної та додаткової літератури, періодичних вітчизняних і міжнародних видань та Інтернет-ресурсів, які також подаються після кожної теми за відповідними номерами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ **ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ** **БЕЗПЕКИ**

Мета: обґрунтувати необхідність забезпечення національної безпеки країни та розкрити її сутність, визначити природу, завдання та передумови формування економічної безпеки держави.

Ключові слова і терміни: національна безпека, економічна безпека, забезпечення економічної безпеки, критерії стану економічної безпеки, загроза безпеці, індикатори безпеки, порогове значення індикаторів безпеки, моніторинг соціально-економічних процесів, міжнародна економічна безпека.

План

1. Національна безпека: сутність та складові.
2. Економічна безпека: природа і передумови формування.
3. Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи.

1. Національна безпека: сутність та складові

Під національною безпекою розуміється стан країни, завдяки якому система державно-правових і громадських гарантій забезпечує реалізацію суверенітету, конституційного порядку і територіальної цілісності держави, всебічний розвиток і захист інтересів усього населення країни від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб. Національна безпека є складним багатоаспектним поняттям і включає такі види безпеки: політичну, економічну, військову, державну, інформаційну, науково-технологічну, економічну, епідемічну, фінансову, пожежну, продовольчу, безпека культурного розвитку нації.

До об'єктів національної безпеки відносяться: національні інтереси, національні цінності, структурні елементи системи національної безпеки, їх властивості і відносини, які захищаються від загроз. Виходячи з цього, виділяються **три рівня основних об'єктів безпеки:**

- Громадянина (людини) – його права і свободи;
- Суспільства – його духовні та матеріальні цінності;
- Держави – її суверенітет, конституційний порядок, територіальну цілісність і недоторканність кордонів.

До суб'єктів національної безпеки треба віднести носіїв властивостей що забезпечують захист об'єктів безпеки. Проблема забезпечення національної безпеки є сьогодні центральною із стратегічно значимих для розвитку країни. У ній фокусується вся складність процесу перетворень в Україні будучи і умовою і метою реформування всіх сил і засобів на вирішенні творчих завдань. Їх відволікання на нейтралізацію або парировання загроз суттєво ускладнює, а деколи робить неможливим успішне просування по обраному шляху. Забезпечення національної безпеки певною мірою є метою реформування, зміст якого має бути підпорядковане зміцненню суверенітету, територіальної цілісності країни, створення внутрішніх і зовнішніх умов, що гарантують стабільність і сталий поступальний розвиток особистості, суспільства і держави.

На сучасному етапі розвитку науки безпекознавства виділяють **основні елементи структури національної безпеки:**

- **державну безпеку** – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- **громадську безпеку** – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно, від внутрішніх загроз;

- *техногенну безпеку* – рівень захищеності від загроз техногенного характеру;
- *екологічну безпеку і захист від загроз стихійних лих;*
- *економічну безпеку;*
- *енергетичну безпеку;*
- *інформаційну безпеку;*
- *безпеку особистості.*

Концептуальні положення сучасного розуміння національної безпеки були вперше сформульовані в Законі про національну безпеку США, прийнятому в 1947 р. До початку 90-х років найбільшою загрозою для світової спільноти вважалося протистояння між двома супердержавами – СРСР та США, що могло спричинити до розв'язання ядерної війни, яка понесла б за собою невивірні наслідки для людства та життя на планеті в цілому.

Можна виокремити принаймні три основних теоретичних підходи в розумінні сутності національної безпеки. У межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка та інші, увага акцентується на захисті цінностей суспільства. Серед базових цінностей виокремлюють політичну незалежність, економічний добробут, розвиток, справедливість. При цьому безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але і як їх безперешкодне поширення.

Інший напрям наукових розробок полягає в дослідженні національної безпеки у контексті захисту національних інтересів. Представниками цього напрямку є ряд українських, російських та західних науковців: А. Бетлер, В. Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргнетау, М. Панов, С. Хоффман та інші. Слід також звернути увагу на розширення змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага звертається на захист інтересів особи та суспільства. Зокрема, це положення відображено в Законі України «Про основи національної безпеки України». Такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів.

На сьогодні існує також третій напрямок у дослідженні феномена національної безпеки. Його представники наголошують на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості у дослідженні проблем національної безпеки. Серед учених, котрі поділяють цю точку зору, можна назвати А. Величка, І. Волощука, В. Горбуліна, Б. Демидова, А. Качинського, В. Ліпкана, Г. Ситника та інші. Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози.

Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Забезпечення національної безпеки передбачає підтримку відповідного рівня стабільності соціальної системи, що гарантував би її подальше існування і розвиток. Основними показниками національної безпеки можна визначити наступні чинники:

- національну незалежність і суверенітет;
- територіальну цілісність держави;
- розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи;
- економічні можливості держави;
- стан збройних сил, їхню боєздатність та боєготовність;
- національне визначення та самобутність;
- розвиток національної самосвідомості та культури;

- наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загальновизнаної мети;
- національну згоду і єдність;
- внутрішньополітичну стабільність;
- готовність та здатність політичних сил реалізувати загально визначені цілі.

Іншими словами, **національна безпека** – це міра реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян) відповідної цьому співтовариству держави.

2. Економічна безпека: природа і передумови формування

Поняття «економічна безпека» пройшло чимало переосмислень в економічній теорії у зв'язку зі зміною умов зовнішнього середовища і з урахуванням факторів, які визначають процеси управління. У сучасній науковій літературі поняття «економічна безпека» досить часто виводять безпосередньо з більш загальної категорії «безпека». У спеціальній літературі наводиться визначення безпеки як стану, при якому будь-який об'єкт перебуває у стані під безпекою розуміється захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних і ситуативних потреб у ресурсах, технологіях та моральних ідеалах, необхідних для життєдіяльності та розвитку населенню

Проблема забезпечення безпеки сформувалася паралельно зі становленням держави. Ще стародавні мислителі, усвідомлюючи цю потребу, їй присвячували свої наукові трактати: наприклад, Жан-Жак Руссо 1762 року написав твір «Про суспільний договір, або Принципи політичного права». У ньому зазначалося, що найважливішою турботою держави є самозабезпечення та безпека. Історія розвитку поняття «економічна безпека» у світовому масштабі визначила найважливіші дати та періоди.

Таблиця 1

Періоди еволюції категорії «економічна безпека»

1904 рік	Президент США Теодор Рузвельт вводить поняття «національна безпека»
1930-ті роки	Світова криза. Економічна безпека стала предметом дослідження
1960-ті роки	Розпад колоніальної системи. Формування концепції економічної безпеки
1970-ті роки	Економічна безпека розглядається як важлива складова національної безпеки
1985 рік	40-ва сесія Генеральної асамблеї ООН, ухвалення революції «Міжнародна економічна безпека»
1987 рік	42-га сесія Генеральної асамблеї ООН, прийнято «Концепцію міжнародної економічної безпеки»
1990-ті роки	Економічна безпека розглядається як критерій захищеності інформаційних ресурсів підприємства
Сучасні дні	Розгляд економічної безпеки через призму антикризового управління організації

Категорія «економічна безпека» та її структурні, функціональні компоненти, у тому числі за рівнями ієрархії управління, почали вивчати в Україні відносно недавно – з початку 90-х років минулого століття, що певною мірою пов'язано із проголошенням Україною незалежності, формуванням державності, становленням національних, у тому числі економічних інтересів.

У країнах Західної Європи термін «економічна безпека» з'явився у 1970-х роках і спрощено трактувався «як економічний метод забезпечення національної безпеки». Сьогодні поняття економічної безпеки держави визначають як загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку та вдосконалення структури економіки, створення механізму протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Відповідно пріоритетам у зміцненні безпеки країн Західної Європи виступають благополуччя, захищеність громадянина та ін. Сутність економічної безпеки полягає в забезпеченні

економічного розвитку України з метою задоволення соціальних і економічних потреб громадян при оптимальних витратах праці і природоохоронному використанні сировинних ресурсів та навколишнього середовища. **Економічна безпека** – це система забезпечення стійкості та самодостатності національної економіки, що берегає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози.

Об'єктами економічної безпеки є держава, суспільство сім'ї, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки.

Суб'єктами економічної безпеки України є функціональні і галузеві міністерства та інші органи державної влади, податкові та митні служби, банки, біржі, фонди і страхові компанії, а також виробники робіт і послуг, продавці і вітчизняні споживачі.

Предметом державної діяльності в галузі економічної безпеки є:

- Визначення і моніторинг факторів, що підривають стійкість соціально-економічної системи і держави в короткотерміновій і довготерміновій перспективі;
- Формування економічної політики та інституційних перетворень, що усуватимуть або пом'якшуватимуть шкідливий вплив виявлених факторів у рамках єдиної програми економічної реформи.

До найбільш характерних функцій управління економічною безпекою відносять:

- завчасне передбачення ситуацій можливого виникнення дестабілізаційних процесів як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, що можуть завдати економічної шкоди зовнішньоекономічній діяльності;
- випрацювання спеціального фінансового і правового клімату, спрямованого на недопущення деструктивного розвитку зовнішньоекономічної діяльності;
- забезпечення оптимального співвідношення між адміністративними, економічними і правовими важелями впливу на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності;
- активізацію процесу пошуку оптимального співвідношення між протекціонізмом і лібералізацією зовнішньоекономічної діяльності;
- формування системи стимулів з метою підвищення інтересу суб'єктів до забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності;
- пошук та систематизацію найбільш типових факторів, з яким пов'язані причини виникнення деструктивних процесів у розвитку зовнішньоекономічної діяльності, появою в ній структурної кризи;
- формування наукової бази для створення сучасної системи підготовки фахівців із метою забезпечення економічної безпеки у сфері зовнішньоекономічної діяльності кваліфікованими кадрами та для зміцнення інформаційного поля експортно-імпортних операцій як важливої передумови зростання рівня економічної безпеки.

Економічну безпеку логічно розглядати як певну систему управління з погляду організаційних, економічних, фінансових, правових та інших факторів, із застосуванням яких з'являється можливість спрямувати потенційні або реальні загрози в таку економічну площину координат, в якій негативна дія шкоди буде послаблена до бажаного рівня в найкоротший час; з'явиться можливість стабілізувати зовнішньоекономічну діяльність і посилити позиції суб'єктів на світовому ринку; домогтися узгодженості в розвитку зовнішнього і внутрішнього ринків у тому разі, коли остання буде спиратись на підґрунтя наукових принципів. Без цього економічна безпека приречена на неефективність, а в багатьох випадках і на певний провал.

Принцип – це методичне або вихідне положення, основа формування системи управління, основні правила, стандарти й орієнтири, в рамках яких реалізуються усвідомлені цілі і завдання економічної безпекизовнішньої діяльності. Дотримування вимог принципів є однією з важливих запорок ефективної реалізації заходів, що стосуються забезпечення економічної безпеки.

До найбільш характерних принципів можна віднести такі:

1. У державних органах управління і в суб'єктах підприємницького характеру відтворення мотивів формування механізмів і режимів щодо економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності такого типу, щоб вони максимально відповідали як інтересам держави, так і кожного вітчизняного і зарубіжного суб'єктів;
2. Обґрунтоване розмежування повноважень центральних і регіональних органів державної влади, а також товаровиробників з тим, щоб заходи із забезпечення економічної безпеки були взаємовідповідними, рівноправними і передбачали уникнення шкоди як для вітчизняних, так і зарубіжних партнерів;
3. Формування заходів економічної безпеки вітчизняної зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням вимог міжнародних і, зокрема, таких: ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Генеральна угода з тарифів і торгівлі, Світова організація з торгівлі як важлива умова уникнення небезпечного руйнування експортно-імпортного потенціалу за «стандартами» світової спільноти;
4. Неприпустимість обмеження економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, дискримінації у плані нормативно-законодавчих актів та форм власності;
5. Оптимізація товарної структури експорту й імпорту з урахуванням вимог внутрішнього і зовнішнього ринків, подолання стихійності, хаотичності і суперечливості у зовнішньоторговельних стосунках, зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням того, що внутрішній ринок розвинутий недостатньо, слабка платіжна та податкова дисципліна, обмежені інформаційні ресурси в аспекті кон'юнктури світового ринку, недостатньо активізується процес інтеграції України у світову економіку;
6. Усунення заходів, що формують діаметрально протилежні режими, тобто передбачають або цілковите державне регулювання, або беззастережну лібералізацію зовнішньої торгівлі;
7. Неприпустимість здійснення заходів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності у варіанті, що призводить до погіршення фінансового стану вітчизняних і зарубіжних товаровиробників;
8. Проведення в життя такої лінії, при якій не інтегрується загальносвітова практика і при розв'язанні питань економічної безпеки активно використовуються як державні, так і приватні структури зовнішньоекономічного характеру;
9. Упровадження надзвичайних факторів-регуляторів у зовнішньоекономічній сфері за виникнення екстраординарних ситуацій, що різко погіршують рівень економічної безпеки;
10. Пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
11. Верховенство права;
12. Пріоритет договірних засобів у розв'язанні конфліктів;
13. Своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
14. Чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
15. Демократичний цивільний контроль над військовою організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
16. Використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Принципів не вибирають – їх дотримують. Вони реалізуються за допомогою методів, які мають альтернативний характер, тож їх можна вибирати і замінювати один одним.

3. Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи

Об'єктами національної економічної безпеки є держава, суспільство, домогосподарство, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки та економічна система в цілому. Одночасно держава є не тільки об'єктом, але й основним суб'єктом економічної безпеки і здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Разом з тим, це не виключає участі громадян та їх об'єднань у підтримці економічної безпеки. Більше того, такі дії мають всліяко заохочуватися державою. У Конституції України чітко зазначено, що забезпечення економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу. Однак активна участь громадянина в забезпеченні економічної безпеки неможлива без усвідомлення ним важливості цієї державної справи і прояву активної життєвої позиції. Першочергове значення при створенні та забезпеченні системи економічної безпеки, як складової цілісної системи національної безпеки держави має визначення національних економічних інтересів. Адже саме від цього залежить вироблення ефективних засобів їх реалізації і захисту, а розробка концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки завжди спирається на довгострокові національні економічні інтереси.

Національні економічні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність у розробці економічної політики та реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення та прогресивний розвиток. Для проведення аналітичної та прогнозної діяльності відповідні державні органи повинні визначати національні економічні інтереси, досліджувати їх взаємодію, співвідношення пріоритетності тощо.

Розробка програми першочергових та довгострокових заходів щодо забезпечення економічної безпеки і практичні кроки у цьому напрямку мають спиратися на чітке розуміння загроз економічній безпеці. Загрози економічній безпеці – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері. Для створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави потрібен ефективний механізм визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі, порушуючи цим самим процес суспільного відтворення.

Постійне ж відстеження і визначення основних загроз економічній безпеці значно полегшує її підтримання на належному рівні, а також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації. Не існує єдино прийнятого визначення поняття економічна безпека, так само не існує єдиного, постійно визначеного переліку загроз національним економічним інтересам. Загрози економічній безпеці видозмінюються в залежності від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти. З метою прийняття державними органами обґрунтованих рішень необхідний моніторинг індикаторів (показників) економічної безпеки, який передбачає перш за все фактичне відстеження, аналіз і прогнозування найважливіших груп економічних показників. Індикатори економічної безпеки – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері. **Особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах економічної безпеки:**

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції;
- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- енергетична залежність;

- інтегрованість у світову економіку;
- сальдо експорту-імпорту;
- стан демографічних процесів;
- державний внутрішній та зовнішній борги;
- рівень тінізації економіки.

Конкретизований перелік основних індикаторів оцінки економічної безпеки України наведений у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України. Невід’ємною складовою визначення рівня економічної безпеки є не лише встановлення певного набору індикаторів економічної безпеки, але й їхніх порогових/граничних значень.

Порогові/граничні значення індикаторів економічної безпеки – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції та загрозливі процеси в економіці. Наближення індикаторів економічної безпеки до їх гранично допустимої величини свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних, або порогових значень – про вступ суспільства в зону нестабільності і соціальних конфліктів, фактично про реальну загрозу економічній безпеці. Економічну безпеку держави часто трактують як деякий стан, що задовольняє визначений набір порогових значень показників-індикаторів. Такий підхід має право на існування, оскільки він дозволяє зафіксувати деякий зріз економічної ситуації як основу для прийняття управлінських рішень. Проте економічну безпеку доцільно розуміти ширше, як прогресуюче і динамічне явище, оскільки економіка не може розглядатися як щось статичне. Якщо в державі спостерігається розвиток і економічне зростання, то економічна безпека зміцнюється і закріплюється, а її порогові значення зміщуються у бік вищих значень, або ж вводяться нові індикатори, що відображають новий рівень і новий якісний стан економічної системи. Економічний спад і економічна криза супроводжуються, як правило, загрозами і небезпеками стабільності соціально-економічній ситуації і призводять до наближення показників до гранично допустимого рівня індикаторів безпеки. Відповідно динамічність конкретних порогових величин індикаторів економічної безпеки породжує значні труднощі для їхнього визначення, відтак вони навряд чи можуть бути визначеними на певний тривалий термін, а тим більше, запозичені з досвіду інших країн. Тому розробка системи порогових значень індикаторів економічної безпеки – одне із найактуальніших і важливих завдань економічної науки.

Питання для самоконтролю

1. Економічна безпека держави: історичні аспекти та організаційно-правові основи становлення і розвитку в Україні.
2. Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові.
3. Категоріальний апарат економічної безпеки та її базові елементи: економічні інтереси, загрози економічній безпеці, критерії та індикатори економічної безпеки.
4. Соціальна політика та її вплив на економічну і фінансову безпеку держави.
5. Економічна безпека як багаторівнева система: суть та складові.
6. Глобалізація і геополітичні зміни сучасного середовища міжнародної безпеки.

Список рекомендованої літератури

Основна [4, 8, 10, 11, 15].

Допоміжна [3, 7, 18].

Інформаційні ресурси Інтернет [1, 2, 4, 7, 8, 9, 10].

Міжнародні видання [1, 3, 6].

ТЕМА 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Мета: розкрити сутність, принципи, методи та функції фінансової безпеки держави, визначити загрози та механізм забезпечення фінансової безпеки.

Ключові слова і терміни: фінансова безпека, механізм забезпечення фінансової безпеки, концепція фінансової безпеки, стратегія фінансової безпеки, об'єкти і суб'єкти фінансової безпеки, принципи забезпечення фінансової безпеки, методи фінансової безпеки, функції фінансової безпеки, бюджетна безпека, боргова безпека, грошово-кредитна безпека, валютна безпека, банківська безпека, безпека фондового і страхового ринку.

План

1. Поняття і сутність фінансової безпеки держави.
2. Принципи, методи, функції фінансової безпеки.
3. Загрози фінансовій безпеці України.
4. Механізм забезпечення фінансової безпеки.

1. Поняття і сутність фінансової безпеки держави

Однією із найважливіших складових економічної безпеки є її фінансова безпека. Без забезпечення фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою. У даному контексті доволі переконливим аргументом є слова доктора економічних наук Миколи Єрмошенка, який зазначає, що фінансова безпека є «... ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави». Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з наступною втратою її суверенітету.

Формування і практична реалізація дієвого механізму забезпечення фінансової безпеки передбачає, перш за все, з'ясування суті даного поняття, визначення факторів, що впливають на її стан, дослідження взаємопов'язаності окремих складових цієї складної за внутрішньою будовою та ієрархічною декомпозицією структури.

Проте для формування дієвої моделі забезпечення фінансової безпеки передусім необхідно з'ясувати, що ми вкладаємо в це поняття, які чинники впливають на її дотримання, як окремі елементи цієї категорії можуть бути скоординовані у своєму розвитку. Наявність великої кількості аспектів фінансової безпеки держави, складність вибору оптимального варіанту її гарантування об'єктивно викликають потребу застосування комплексного підходу до аналізу цієї сфери життєдіяльності України.

Вивчення проблем фінансової безпеки в Україні фактично розпочалося наприкінці 90-х років ХХ ст. Окремі питання щодо безпеки тієї чи іншої ланки фінансово-кредитної сфери висвітлено в роботах О. Барановського, І. Бінька, О. Василика, В. Гейця, С. Глазьева, Н. Гловацької, М. Єрмошенка, Ю. Любимцева, В. Мандибури, В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Таранушенка, В. Сенчагова, В. Шлемка та ін.

Деякі з визначень фінансової безпеки держави наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Трактування поняття «фінансова безпека держави» за різними авторами

Джерело	Визначення фінансової безпеки
Барановський О. І.	Фінансова безпека держави – це: - важлива складова економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України. Вона відображається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів;

	<p>- стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю запобігти зовнішній фінансовій експансії, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективно функціонування національної економічної системи та економічне зростання;</p> <p>- стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання та саморегулювання;</p>
Єрмошенко М. М.	Фінансова безпека – це стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів.
Кульпінський С.	Фінансова безпека держави – це здійснення цілеспрямованого комплексу заходів щодо фіскальної і монетарної політик з метою досягнення стабільності фінансової системи і створення сприятливого інвестиційного клімату.
Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С.	Фінансова безпека – це стан фінансово-кредитної сфери країни, що характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатністю забезпечувати стійкий економічний розвиток держави.
Шлемко В. Т.	Фінансова безпека держави – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної і податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективно функціонування національної економічної системи та її зростання.

Від фінансової безпеки залежить рівень розвитку реального сектора економіки, виробнича, воєнна й усі інші елементи і види безпеки. Вона виступає своєрідною об'єднуючою основою при створенні інших умов економічної безпеки.

Фінансова безпека відповідає за створення умов сталого, надійного функціонування фінансової системи держави чи регіону, яка запобігає виникненню фінансової кризи, дефолту, деструкції фінансових потоків, збоїв в забезпеченні основних учасників економічної діяльності фінансовими ресурсами, порушенню стабільності грошового обігу.

У цілому фінансова безпека охоплює: фінансову безпеку окремого громадянина, домашніх господарств, населення в цілому, підприємців, підприємств, організацій, установ та їх асоціацій, галузей господарського комплексу, регіонів, окремих секторів економіки, держави (у свою чергу фінансова безпека держави складається з таких складових, як монетарна, бюджетна, валютна, інвестиційна, інфляційна, цінова, курсова та боргова безпека) та різноманітних міждержавних утворень, а також світового співтовариства в цілому.

Базовим елементом фінансової безпеки як системного явища є фінансові інтереси. Як категорія «фінансові інтереси» є усвідомлення фінансових потреб, які формують об'єктивні спонукальні мотиви економічної діяльності. Можна виділити три основні форми прояву фінансового інтересу: суспільний (міжнародний рівень); національний (державний рівень); приватний (конкретна людина). Досягнення гармонійного взаємозв'язку при реалізації цих трьох форм фінансових інтересів дозволить говорити про поступальний цивілізаційний розвиток людської спільноти як єдиного глобального середовища.

Фінансову безпеку будь-якої держави визначають такі фактори:

- рівень фінансової незалежності (при цьому велике значення має розмір зовнішньої фінансової допомоги з боку міжнародних фінансових інституцій, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку);
- характер фінансово-кредитної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої), яку проводить держава;
- політичний клімат в країні;
- рівень законодавчого забезпечення функціонування фінансової сфери.

Фінансова безпека держави полягає у здатності його органів: забезпечувати стійкість економічного розвитку держави, платіжно-розрахункової системи та основних фінансово-економічних параметрів; нейтралізувати вплив світових фінансових криз і навмисних дій світових держав, тіньових структур на національно-економічну та соціально-політичну систему; запобігати злочинам й адміністративним правопорушенням у фінансових правовідносинах.

Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки держави є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, громадяни України та їх об'єднання.

Об'єктами фінансової безпеки є: людина і громадянин, домогосподарство; підприємства, установи, організації; окремі території та регіони; суспільство (його інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава.

2. Принципи, методи, функції фінансової безпеки

Принципи забезпечення фінансової безпеки:

Загальні:

- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Специфічні:

- забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства та суверенності прав держави на використання економічного і фінансового потенціалу;
- подолання фінансових протиріч і збалансування індивідуальних, корпоративних і загальнодержавних інтересів;
- демократизація прийняття та ефективність виконання державних рішень у фінансовій сфері;
- захист прав власності і свободи економічного вибору;
- забезпечення макрофінансової стабільності, динамічного зростання економіки та відносної фінансової незалежності держави;
- забезпечення ефективності розподілу фінансових ресурсів і капіталу та державного контролю за їх використанням.

Методи забезпечення фінансової безпеки:

- розробка та здійснення конкретних заходів щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні;
- стратегічне планування забезпечення фінансової безпеки;
- збирання, накопичення і аналітична обробка інформації, що характеризує стан фінансово-кредитної сфери;
- аналітична обробка інформації про досвід щодо забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери в інших країнах;
- моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів фінансової безпеки;
- прогнозування умов, дії чинників та значень індикаторів стану фінансово-кредитної сфери на перспективу.

Функції забезпечення фінансової безпеки:

- забезпечення діяльності системи фінансової безпеки (вироблення Стратегії забезпечення фінансової безпеки; планування конкретних заходів щодо підтримки безпеки; організація та безпосереднє керівництво системою та її складовими; визначення витрат на проведення заходів та оцінка їх результативності);
- створення системи забезпечення фінансової безпеки та постійна підтримка її у належному стані (створення організаційно-правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи, формування організаційної структури, окремих її складових та розподіл їх функцій, кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне тощо забезпечення як системи в цілому, так і окремих її складових);
- здійснення перспективної діяльності системи забезпечення фінансової безпеки (прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників, причин їх виникнення, а також наслідків їх прояву; організація Діяльності щодо запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси, а також ліквідація наслідків впливу дестабілізуючих чинників);
- участь у міжнародних системах забезпечення фінансової безпеки (входження в існуючі та утворення нових систем фінансової безпеки; утворення та участь у роботі двосторонніх і багатосторонніх органів фінансової безпеки; розробка і прийняття відповідної нормативно-правової бази, що регулює міждержавні відносини в галузі безпеки, спільне проведення заходів у рамках міжнародних систем фінансової безпеки).

3. Загрози фінансовій безпеці України

Основні загрози фінансовій безпеці держави становлять:

- недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету;
- ефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків;
- значні обсяги державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його обслуговування;
- різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти;
- значна різниця співвідношення доходів найбільш і найменш забезпеченого населення та недостатня соціальна захищеність певних груп населення;
- невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок із кредитів;
- залежність реформування економіки країни від отримання іноземних кредитів;
- низький рівень інвестиційної діяльності;
- зростання тіньової економіки, посилення її криміналізації, нелегальний вплив валютних коштів за кордон тощо.

Напрямами вдосконалення системи фінансової безпеки держави є:

- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої, потужної національної економіки;

- створення надійної системи економічної безпеки України, забезпечення можливості самостійного, прогресивного національно-економічного розвитку;
- здійснення структурної перебудови економіки;
- забезпечення ефективного розвитку національної промисловості;
- створення замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції, зокрема, військової техніки та озброєння;
- створення достатніх запасів державних золотовалютних резервів;
- забезпечення фінансової стабілізації, подолання інфляції;
- залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів до розвитку національної економіки;
- вирішення державою соціальних проблем (безробіття, бідність, злочинність, житлове забезпечення тощо);
- розвиток внутрішнього ринку та внутрішнього попиту;
- проведення рішучої боротьби з «тіньовою» економікою;
- забезпечення зайнятості населення та високого рівня трудових ресурсів;
- створення рівних соціальних та економічних можливостей для всіх громадян України;
- здобуття Україною належного місця у світовому розподілі праці та міжнародній торгівлі, інтеграція у світове господарство;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємо вигідності;
- ефективне використання Україною свого вигідного географічного положення для здійснення міжнародного транзиту.

4. Механізм забезпечення фінансової безпеки

Забезпечення фінансової безпеки держави базується на певному механізмі. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави – це система організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави.

Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізуватися на основі розробки відповідної наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки.

Фінансова безпека забезпечується шляхом проведення виваженої фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, інформаційній і, власне, фінансовій сферах. Концепція фінансової безпеки має містити пріоритетні цілі і завдання забезпечення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль фінансів у соціально-економічному розвитку держави. Її зміст покликаний координувати загальнодержавні дії у сфері забезпечення безпеки на рівні окремих громадян господарюючих суб'єктів, галузей, секторів економіки, а також на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Без обґрунтованої концепції фінансової безпеки неможливо сподіватись на реалізацію ефективного соціально-економічного розвитку держави.

Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі і перспективні цілі даної стратегії та механізми їх реалізації. Державна стратегія фінансової безпеки і комплексна державна фінансова політика перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:

- об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки;
- вироблення порогових, гранично допустимих значень фінансових та соціально-економічних показників /індикаторів/, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;
- діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці.

Побудова механізму забезпечення фінансової безпеки потребує визначення критеріальних вимог до неї. За основу при формуванні критеріальних вимог до системи фінансової безпеки можна взяти підходи до визначення критеріїв та інтегрального індексу економічної безпеки за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України.

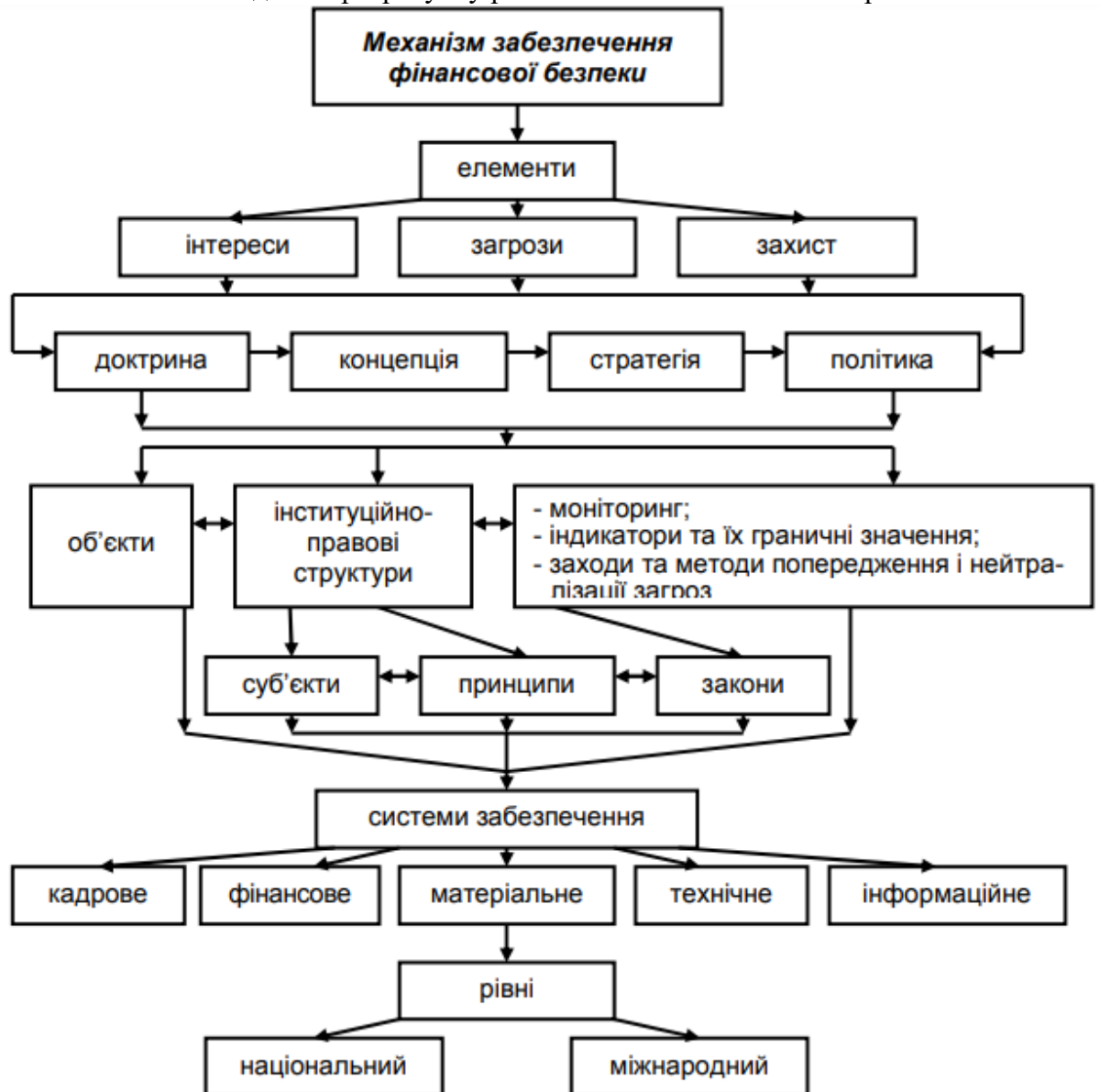

Рис.1. Механізм забезпечення фінансової безпеки

Зазначена Методика розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави і визначає перелік основних

індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Фінансова безпека: суть та місце в системі економічної безпеки держави.
2. Механізм та системи забезпечення фінансової безпеки держави.
3. Загрози фінансовій безпеці людини: соціально-економічні наслідки для суспільства.
4. Механізм та системи забезпечення фінансової безпеки держави.
5. Соціальні критерії та індикатори оцінки фінансової безпеки людини.
6. Фінансова безпека реального сектору економіки в умовах глобалізації.
7. Світові фінансові кризи й проблеми забезпечення міжнародної фінансової безпеки.
8. Фінансова нестабільність у глобальній економіці: причини, фактори, вплив на міжнародну фінансову безпеку.
9. Україна та її місце в системі світових індикаторів безпеки економічного простору.
10. Національні інтереси, стратегічні пріоритети і фінансова безпека України у контексті розвитку світової цивілізації.

Список рекомендованої літератури

- Основна [2, 6, 12, 17, 20, 21, 24].
 Допоміжна [13, 14, 20].
 Інформаційні ресурси Інтернет [1, 2, 4, 7, 8, 9, 10].
 Міжнародні видання [1, 3, 6, 7].

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ТЕМА 3. БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Мета: розкрити сутність поняття бюджетної безпеки, індикатори її визначення, класифікувати загрози та запропонувати напрями їх зменшення.

Ключові слова і терміни: бюджетна безпека, індикатори та порогові значення індикаторів стану бюджетної безпеки держави, структура доходів і видатків бюджету, дефіцит бюджету, методи фінансування дефіциту бюджету, загрози бюджетній безпеці держави, бюджетна декларація.

План

1. Поняття бюджетної безпеки.
2. Індикатори бюджетної безпеки.
3. Загрози бюджетній безпеці та напрями їх зменшення.

1. Поняття бюджетної безпеки

Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції.

Поняття «бюджетна безпека держави» є синтезованим, що поєднує сутнісні характеристики таких категорій як «фінансова безпека держави» (зміст та понятійну сутність

якої розкрито у попередній темі) та «державний бюджет», «бюджетна система держави», «бюджетна політика держави», зміст яких досить широко висвітлюється в сучасній науковій літературі, що дозволяє використовувати їх теоретичні основи і методологічний апарат для розкриття важливих концептуальних основ поняття «бюджетна безпека держави» як самостійного об'єкта дослідження. З огляду на вищезазначене, основні сутнісні характеристики поняття «бюджетна безпека держави» можуть бути сформульовані з урахуванням таких ключових аспектів.

По-перше, бюджет є одним із найважливіших інститутів економічного суверенітету держави, а тому бюджетна безпека є основним елементом системи економічної і фінансової безпеки держави. Пріоритетна роль бюджетної складової в загальній системі економічної і фінансової безпеки держави визначається такими основними факторами, що характеризують об'єктивну необхідність існування бюджету:

1. Бюджет як найбільший централізований фонд фінансових ресурсів держави є матеріальною базою її існування та основною формою ресурсного забезпечення реалізації економічної стратегії держави, оскільки забезпечує акумулювання коштів, необхідних для фінансування потреб держави та проведення державної внутрішньої і зовнішньої економічної політики.

2. За формою прояву бюджет є основним фінансовим планом, в якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади і управління. Важливою характеристикою бюджету як фінансового плану є склад і структура доходів і видатків, а також їхня частка у бюджетах усіх рівнів. Адже бюджет – це не просто розпис доходів і видатків держави, а віддзеркалення її економічної і соціальної, міжнародної та оборонної, а головне фінансової (в т.ч. бюджетної) політики.

3. Бюджет – невід'ємний атрибут ринкових відносин і, одночасно, важливий інструмент макроекономічного регулювання.

До бюджетних методів регулювання економічних і соціальних процесів відносять:

– податки, які впливають на розвиток виробництва товарів, попит на них та їх пропозицію;

– бюджетне фінансування загальнодержавних програм, що забезпечують розширення виробництва й удосконалення його структури, розвиток соціальної сфери і соціальний захист громадян;

– фінансова підтримка окремих галузей і підприємств для вирівнювання економічних умов їх функціонування або прискореного розвитку (через субвенції, пільгові, безпроцентні кредити та ін.);

– створення за рахунок бюджетних коштів спеціальних фондів, резервів для попередження диспропорцій у розвитку економіки.

4. Бюджет як найбільший централізований фонд грошових коштів держави відіграє пріоритетну роль у забезпеченні стабілізації економічного і соціального розвитку держави. Інструментом такої стабілізації виступають резервні фонди (оборотна касова готівка, стабілізаційний фонд, Резервний фонд Кабінету Міністрів України), що формуються на випадок здійснення непередбачених видатків, що не носять постійного характеру.

Таким чином, бюджетна безпека як носій суверенітету та важлива умова забезпечення стабільного і ефективного соціально-економічного розвитку держави є невід'ємною і пріоритетною складовою її фінансової та економічної безпеки.

По-друге, з позицій статичного підходу бюджетну безпеку розглядають як систему кількісних і якісних параметрів, що характеризують стан забезпечення бюджетної ліквідності і бюджетної дієздатності та в комплексі з іншими індикаторами стану фінансової безпеки держави відображають рівень її стійкості і стабільності.

По-третє, об'єктом забезпечення бюджетної безпеки є система пріоритетних збалансованих фінансових інтересів держави. Саме ця сутнісна характеристика бюджетної безпеки держави є однією із найважливіших, оскільки фінансові інтереси визначають не

лише характер побудови бюджетної, але й формують вектори розвитку усієї фінансової системи держави. При цьому пріоритетні фінансові інтереси держави в системі бюджетної безпеки мають бути збалансовані з інтересами інших суб'єктів фінансових відносин.

Така збалансованість чи гармонізація фінансових інтересів є важливою умовою підвищення надійності бюджетної безпеки держави та забезпечення фінансової стійкості і стабільності фінансової системи держави в цілому. У першу чергу така збалансованість фінансових інтересів держави має здійснюватися з фінансовими інтересами суб'єктів господарювання і населення, між державою і адміністративно-територіальними утвореннями. У даному випадку фінансова безпека буде базуватися не лише на бюджетному потенціалі, але й на фінансовому потенціалі інших суб'єктів економічних відносин.

Відтак, бюджет є одним із найважливіших інститутів економічного суверенітету держави, його основні критерії та параметри відіграють роль ключових індикаторів оцінки її фінансової стійкості і стабільності, а характер бюджетної політики, у вирішальній мірі, визначає вектори національної стратегії розвитку, спрямованої на зміцнення фінансової та економічної безпеки держави.

З огляду на вищезазначене, під поняттям бюджетна безпека слід розуміти стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів. В цілому бюджетна безпека держави зумовлюється розміром бюджету, рівнем перерозподілу ВВП через бюджет, складом і структурою доходів і видатків бюджету, обсягом останніх на душу населення, розміром, характером та рівнем дефіциту бюджету, методами фінансування останнього, масштабами бюджетного фінансування, особливостями протікання бюджетного процесу (важливу роль при цьому відіграє досконалість та ефективність бюджетного планування, своєчасність прийняття та повнота виконання бюджету), рівнем бюджетної дисципліни. Разом з тим, бюджетна безпека держави у значній мірі залежить від рівня розвитку економічної та фінансової системи держави, характеру економічної і, зокрема, фінансової політики держави.

2. Індикатори бюджетної безпеки

Для забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, перш за все, потрібний моніторинг, який дозволить своєчасно виявляти загрози фінансовим інтересам держави. Згідно Методичних рекомендацій щодо оцінки рівня економічної безпеки України стан бюджетної безпеки оцінюється за наступними індикаторами (табл. 2):

Таблиця 2

Індикатори бюджетної безпеки країни

№ з/п	Назва індикатора	Порядок розрахунку
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	Дефіцит державного бюджету, млн грн / ВВП, млн грн x 100
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	(Дефіцит сектора загальнодержавного управління, млн грн – дефіцит зведеного бюджету, млн грн) / ВВП x 100
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	Доходи зведеного бюджету, млн грн / ВВП, млн грн x 100
4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	(Обслуговування державного боргу, млн грн + погашення державного боргу, млн грн) / Доходи

Насамперед, індикатором бюджетної безпеки є досягнутий на певну дату розмір доходів бюджету. За інших однакових умов рівень бюджетної безпеки прямо пропорційний розміру бюджетних доходів. Однак для виявлення реальної ситуації в сфері дотримання бюджетної безпеки аналіз фактичного розміру доходів бюджету повинен доповнюватися розрахунком індикатора (показника) розміру реальних доходів бюджету з урахуванням індекса-дефлятора ВВП.

Таблиця 3

Значення індикаторів бюджетної політики

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора						
	XLзд в	XLоп т	XRоп т	XRзд в	XRнез дв	XRне безп	XRкр ит
Відношення дефіциту до ВВП, відсотків	-3	-2	3	5	6	8	10
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	-1	0	0	1	2	3	5
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	23	25	28	30	33	35	37

Певною мірою бюджетна безпека визначається рівнем перерозподілу ВВП через бюджет, що може свідчити як про достатність бюджетних ресурсів, так і про загальний ступінь податкового навантаження. У середньо розвинених країнах частка ВВП, що перерозподіляється через бюджетну систему, досягає 35-37%, для високорозвинених – 45% і більше.

Також індикатори бюджетної безпеки характеризують ступінь прояву відповідних загроз. Наприклад, зростання рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет свідчить про перевищення темпів зростання доходів бюджету над темпами збільшення ВВП, тобто про посилення загрози зростання заборгованості держави. Зростання показника відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі характеризує посилення загроз валютній безпеці (через недостатні обсяги надходження в країну валютних коштів) та зовнішньоекономічній безпеці (внаслідок неефективної структури зовнішньої торгівлі та низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів на зарубіжних ринках).

Необхідно брати до уваги і такий важливий відносний показник бюджетної безпеки, як питома вага доходів бюджету у зведеному балансі фінансових ресурсів України. З огляду на цей показник можна судити про пропорції, що складаються між державними і корпоративними фінансами та фінансами домашніх господарств, про внесок держави у задоволення сукупної потреби країни у фінансових ресурсах.

Серед найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої країни є рівень бюджетного дефіциту, що характеризує ступінь здатності держави забезпечити фінансування законодавчо передбачених видатків за рахунок бюджетних надходжень. Існують різні оцінки граничного розміру бюджетного дефіциту. Наприклад, Маастрихтський договір, серед інших умов, потенційним учасникам валютного союзу ставить і таку, як межа дефіциту держбюджету (3% до ВВП. За даними міжнародної статистики, «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинених країнах коливається в межах 3-4% стосовно розміру ВВП, хоча у багатьох країнах, що розвиваються, цей параметр сягає 10 і

більше відсотків. Згідно з такими оцінками, рівень бюджетного дефіциту в Україні - відносно досить прийнятний. Проте дуже важливо постійно з'ясовувати, завдяки чому складається та чи інша його величина.

Водночас необхідно пам'ятати, що поряд з офіційно визначеним існує і прихований бюджетний дефіцит, який визначається розміром бюджетної заборгованості і сумою переоплат податків та інших обов'язкових платежів, скороченням бюджетних депозитів. Цей показник дозволяє визначити сукупний бюджетний дефіцит, що фактично склався на певну дату, а також свідчить про розмір однієї з суттєвих складових фактичного державного боргу.

Важливо не лише з'ясовувати сам розмір бюджетного дефіциту, а й аналізувати джерела його покриття. Так, скажімо, в США фінансування бюджетного дефіциту більш ніж на 90% забезпечується за рахунок випуску державних цінних паперів, що розміщуються серед населення. Таким чином, важливого значення в моніторингу бюджетного дефіциту набуває показник його монетизації, тобто покриття за рахунок емісій НБУ.

Рівень бюджетної безпеки країни визначається, показником, який характеризує обсяг бюджетних депозитів. Справа в тому, скорочення бюджетних депозитів означає збільшення дефіциту бюджету.

Своєрідними індикаторами бюджетної безпеки є частка грошових розрахунків є питома вага взаємозаліків у структурі доходів Державного бюджету України, оскільки від їх розмірів залежить як фактичне реальне наповнення дохідної частини бюджету, і фінансування бюджетних видатків «живими» грошима, а не простим погашенням взаємної заборгованості.

Для визначення характеристик бюджетної безпеки може бути використане і співвідношення зайнятих на державній службі та в бюджетних організаціях, що певною мірою свідчить про ефективність використання бюджетних коштів. В Україні це відношення становить близько 10%, тоді як, наприклад, у Німеччині – близько 5% .

Характеристикою ступеня кризової ситуації в бюджетній сфері є рівень її бюджетної забезпеченості за рахунок власних джерел доходів, оскільки за цим показником можна судити про бюджетну безпеку окремих регіонів, їх спроможність вирішувати нагальні проблеми своїх територій, а також бюджетну безпеку держави з огляду на розміри необхідного субсидування того чи іншого місцевого бюджету.

Індикаторами бюджетної безпеки також можуть виступати: бюджетний норматив на душу населення для певного регіону з фінансуванням окремої галузі бюджетного фінансування та кількість дотаційних регіонів, що дозволяє визначити загальну потребу у бюджетних коштах і ступінь її задоволення, а також ступінь перерозподілу бюджетних надходжень (а відтак, і видатків) між Державним бюджетом України і місцевими бюджетами.

3. Загрози бюджетній безпеці та напрями їх зменшення

Серед наявних і потенційно можливих загроз бюджетній безпеці, можна виділити:

- недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу та прорахунки у бюджетному плануванні;
- падіння виробництва в основних галузях народного господарства; зменшення рентабельності і зростання збитковості господарюючих суб'єктів;
- недостатнє або несвоєчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту;
- незаконні підприємництво та угоди з валютою та валютними цінностями;
- невиконання юридичними особами-резидентами зобов'язань за іноземними кредитами, одержаними під гарантії Кабінету Міністрів України;
- несвоєчасне прийняття Державного бюджету України та затвердження звітів щодо його виконання;

- неефективність діючої податкової системи (наявність численних необґрунтованих податкових пільг, низький рівень збирання податків, порушення принципу розмірності: підвищення ставок після граничного рівня для сумлінних платників податків призводить до скорочення податкових доходів);
- заниження господарюючими суб'єктами оподаткованої бази;
- не включення окремих надходжень у об'єкт оподаткування;
- неоднозначне трактування нормативних актів, що регулюють оподаткування;
- фінансування конкретних бюджетних видатків без відповідних бюджетних призначень;
- наявність суттєвих диспропорцій фінансування бюджетних видатків по підрозділах функціональної класифікації;
- невизначеність джерел фінансування підвищення соціальних виплат, що здійснюється протягом поточного бюджетного року;
- непрозорість видатків державного та місцевих бюджетів, що призводить до викривлень у розподілі державних коштів, порушення пріоритетності фінансування видатків і нагромадження бюджетної заборгованості;
- неефективність і непрозорість механізмів надання та погашення бюджетних позичок;
- незаконне та неефективне використання бюджетних коштів;
- неефективність системи контролю за бюджетними надходженнями та витратами бюджетних коштів тощо.

Всі фактори ризику можна згрупувати за певними класифікаційними ознаками (табл. 4).

Таблиця 4

Класифікація загроз бюджетній безпеці за факторами ризику

Ознака ризику	Види загроз
Можливість прогнозування	Передбачувані, непередбачувані
Характер виникнення	Об'єктивні, суб'єктивні
Форма прояву	Явні, латентні (приховані)
Об'єкти посягань	Податковий потенціал, доходи бюджету, бюджетні асигнування, державна і приватна власність, економічні ресурси і ін.
Джерела виникнення	Політичні, економічні, правові, кримінальні, техногенні, екологічні, конкурентні і ін.
Ступінь ймовірності	Малоймовірні, середнього рівня ймовірності, високоймовірні
Величина втрат	Незначні, значні, катастрофічні
Структура	Інваріантні, варіативні

Передбачувані загрози є наслідком циклічного розвитку економіки, зміни кон'юнктури фінансового ринку тощо. Їх наслідки відомі з історичного досвіду або результатів економічної політики держави в попередніх періодах. Непередбачувані, в свою чергу, виникають миттєво і пов'язані з різкою зміною соціально-економічного становища держави, мінливості правового поля, непередбачуваними діями третіх осіб, форс-мажорними обставинами.

Об'єктивні загрози бюджетної безпеки пов'язують з конкретним станом фінансової кон'юнктури, науковими розробками і відкриттями, форс-мажорними обставинами і т. п. тобто вони не залежать від прийнятих органами державної влади рішень.

Суб'єктивні загрози породжені різними діями (зумисними, ненавмисними) органів державної влади і управління, фінансовими інституціями, іншими суб'єктами економічної діяльності тощо.

Явні – це реально існуючі (видимі) загрози бюджетній безпеці держави, а латентні являють собою приховані загрози. Вони можуть з'являтися раптово, тому задля нейтралізації їх негативних наслідків потрібно приймати термінові заходи.

За об'єктами посягань загрози бюджетної безпеки охоплюють такі важливі елементи як податковий потенціал, доходи державного бюджету, бюджетні асигнування, державна і приватна власність, економічні ресурси та ін.

Враховуючи різноманітні види загроз бюджетній безпеці держави всі їх можна згрупувати на **екзогенні (зовнішні)** та **ендогенні (зовнішні)** (табл. 5-6).

Таблиця 5

Екзогенні загрози бюджетній безпеці

Світовий фінансовий ринок	Залежність внутрішніх бюджетно-фінансових процесів від стану світового фінансового ринку
	Використання фінансових інструментів на користь країн лідерів на світовому фінансовому ринку
	Неефективність світових фінансових інститутів та неспроможність регулювати несприятливі фінансові процеси на світовому фінансовому ринку
Світовий ринок капіталу	Мінливість міграційних фінансових потоків
	Зростання транснаціональних корпорацій та іноземних інвесторів в національній економіці
	Залежність від іноземних кредитів та перевищення критичного рівня зовнішнього боргу
Світове господарство	Інтернаціоналізація світового господарства, відкритість та залежність національної економіки
	Конкурентна боротьба між країнами за вигідне місце в світовій економічній системі
	Світові економічні кризи
	Зміна умов зовнішньої торгівлі та кон'юнктури світових цін

Таблиця 6

Ендогенні загрози бюджетній безпеці

Національна економіка	Нерівномірний розподіл природно-ресурсного та економічного потенціалу за регіонам держави, а відтак ☐ нерівномірність соціально-економічного розвитку
	Падіння ВВП
	Відтік капіталу з реального сектора економіки
	Масштабна «тонізація» національного бізнесу
	Невиконання юридичними особами-резидентами зобов'язань за іноземними кредитами, одержаними під гарантії органів місцевого управління
	Падіння ділової активності, зниження обсягів виробництва та зростання кількості збиткових суб'єктів господарювання
Правова та адміністративна системи	Недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу та прорахунки у бюджетному плануванні
	Неефективність системи контролю над додержанням бюджетного законодавства
	Корупція та шахрайство
Бюджетна система	Нестабільність надходжень доходів до бюджету
	Недостатнє або несвоєчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту
	Несвоєчасність бюджетного планування
	Фінансування конкретних бюджетних видатків без відповідних бюджетних призначень
	Неефективне використання бюджетних коштів
Бюджетна політика	Непрозорість видатків місцевих бюджетів, що призводить до викривлень у розподілі державних коштів, порушення пріоритетності фінансування видатків і нагромадження бюджетної заборгованості
	Диспропорції в розподілі бюджетних коштів
	Нераціональне використання бюджетних резервів

За джерелами виникнення загрози поділяються на:

- **політичні** – породжені нестабільністю внутрішньополітичних обставин в державі та зміною пріоритетних напрямків діяльності уряду;
- **економічні** – пов'язані із фінансовими можливостями та інтересами держави та інших економічних суб'єктів, а також певним порушенням грошових пропорцій та бюджетного балансу;
- **правові** – виникають внаслідок нестабільності нормативної бази, нормативних гарантій тощо;
- **кримінальні** – як результат неправомірних дій різних економічних суб'єктів (наприклад, ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків);
- **техногенні** – виникають в результаті різного роду техногенних катастроф;
- **екологічні** – є наслідком незадовільного екологічного стану держави та залежності суспільного виробництва від природно – кліматичних умов.

За ступенем ймовірності загрози бюджетній безпеці можуть бути **малоймовірними** (виникають дуже рідко), **середнього рівня ймовірності** (виникають періодично, внаслідок циклічних коливань економіки), **високо ймовірними** (виникають часто).

За величиною втрат загрози бувають **незначні** (наслідком є незначні втрати держави), **значні** (наслідком є значні втрати фінансових ресурсів держави, проте вона спроможна виконувати основні функціональні повноваження) та **катастрофічні** (пов'язані із неспроможністю держави виконувати покладні на неї функції та зобов'язання).

Інваріантні загрози породжені дією одного фактору, а **варіативні** – декількох.

Для забезпечення бюджетної безпеки варто зосередитися на:

- подоланні інституційних деформацій та формуванні адекватного інституційно-правового, інституційно-організаційного та інституційно-кадрового забезпечення бюджетної сфери;
- дотриманні бюджетної та податкової дисципліни;

- удосконаленні нормативно-правової бази, яка регламентує бюджетний процес в Україні, розмежуванні повноважень та обов'язків у бюджетному процесі всіх його учасників;
 - поліпшенні бюджетного планування;
 - оптимізації кількості головних розпорядників бюджетних коштів і розробці критеріїв оцінки результативності й ефективності здійснених ними бюджетних видатків;
 - мінімізації бюджетного дефіциту і скороченні прихованого дефіциту Державного бюджету шляхом ліквідації заборгованості з заробітної плати, стипендій, пенсій, різного роду допомоги, платежів за енергоносії і водопостачання та недопущенні недофінансування решти бюджетних видатків;
 - оптимізації видатків, їх раціонального розподілу та ефективного використання – забезпечити дотримання політики бюджетної економії з одночасним недопущенням неефективного використання бюджетних коштів;
 - підвищенні ефективності боргової політики через : забезпечення виконання заходів у рамках Механізму розширеного фінансування України МВФ і зміцнення співпраці з іншими міжнародними фінансовими організаціями, вдосконалення боргової політики України та забезпечення стратегічного управління державним боргом, підвищення ефективності управління державним боргом, активізацію розвитку вітчизняного фінансового ринку для зниження вартості державних запозичень;
 - розширенні та зміцненні бюджетної самостійності місцевих органів влади шляхом реалізації реформи фіскальної децентралізації.
- Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню рівня бюджетної безпеки України, а також економічному зростанню та підвищенню добробуту громадян.

Питання для самоконтролю

1. Бюджетна складова фінансової безпеки держави.
2. Поняття бюджетної безпеки держави.
3. Критерії та індикатори оцінки бюджетної безпеки держави.
4. Загрози бюджетній безпеці держави.

Список рекомендованої літератури

- Основна [3, 12, 19, 21, 24].
 Допоміжна [1, 2, 9, 11, 19, 24].
 Інформаційні ресурси Інтернет [1, 2, 7, 8].
 Міжнародні видання [2, 3, 5, 6].

ТЕМА 4. БОРГОВА БЕЗПЕКА КРАЇНИ

Мета: розкрити сутність боргової безпеки держави, індикатори боргової безпеки та їх порогові значення, здійснити оцінку рівня боргової безпеки України та визначити загрози.

Ключові слова і терміни: державний борг, рахунок поточних операцій платіжного балансу, структура доходів бюджету, економічне зростання, рівень інфляції, рівень безробіття, дефіцит бюджету, джерела фінансування дефіцит бюджету, рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, структура видатків бюджету.

План

1. Сутність боргової безпеки держави.
2. Індикатори боргової безпеки та їх порогові значення.
3. Оцінка рівня боргової безпеки України.
4. Загрози борговій безпеці держави.

1. Сутність боргової безпеки держави

При розкритті сутності боргової безпеки виокремлюються наступні підходи (рис. 2).

Рис. 2. Підходи до тлумачення поняття «боргова безпека»

З точки зору *рівневого підходу* Г. Савцова вважає, що слід звертати увагу на економічно безпечний рівень державного боргу (обсяг зобов'язань, за якого розмір щорічних виплат в рахунок погашення боргу в планованому періоді не повинен перевищувати різницю між обсягом доходів бюджету і обсягом поточних витрат за цей період («профіль позикової спроможності»). Втім, з таким баченням також не можна погодитись повною мірою, оскільки погашення державного боргу може відбуватись не лише за рахунок бюджетних видатків, але й шляхом взаємозаліків тощо

Прихильники *елементного підходу* – І. Селіверстова, О. Лащенко, С. Шапошнікова – розглядають боргову безпеку держави як складову частину фінансової безпеки держави, яка є певним рівнем державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості із урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального відношення між ними, достатній для вирішення соціально-економічних потреб, який дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз. Вважаємо, що стійкість фінансової системи до внутрішніх і зовнішніх загроз неоднозначно пов'язана з державним боргом та боргової безпекою, оскільки за рахунок боргового фінансування можна вирішити потреби бюджетного фінансування, але можна, навпаки, створити боргові ризики.

Представники *функціонального підходу* до визначення її сутності, вважають, що боргова безпека як важливий чинник соціально-економічного розвитку держави виступає свого роду індикатором і критерієм ефективності провадження виваженої боргової політики держави.

Представники *управлінського підходу* до визначення сутності боргової безпеки держави наголошують на необхідності забезпечення безпеки системи управління боргом. Виділяють також змішаний підхід, що включає в себе елементи попередніх підходів. Прихильники змішаного підходу визначають боргову безпеку як оптимальне співвідношення між зовнішнім і внутрішнім боргом з урахуванням загальної величини державного боргу і вартості обслуговування його складових, яка забезпечує сталість фінансової сфери держави до загроз, а також ефективне функціонування національної економіки і розвиток держави.

В умовах ринкової економіки більшість країн використовує джерела фінансування у вигляді запозичень, і Україна не є винятком. За весь час незалежності розмір державної заборгованості постійно зростає. Тривалий час розміри запозичень були помірними, але

останні роки держава змушена запозичувати все більше коштів, основними причинами чого є: складна політична та економічна ситуація в країні ; необхідність проведення інституційних реформ фінансування обороноздатності в умовах військової агресії з боку РФ, інфраструктурних проектів тощо.

Фактори, які визначають рівень боргової безпеки країни:

1) Інституційне забезпечення системи управління державним боргом, зокрема ступінь інформаційного та нормативно-правового забезпечення регламентує формування та управління державним боргом, стратегію та тактику боргової політики країни. Такими документами в Україні є Програма управління державним боргом на поточний рік та Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2017-2019 роки . Їх затвердження дозволяє визначити напрями та заходи щодо досягнення цілей управління державним боргом. Документи містять положення, які регламентують зменшення вартості обслуговування державного боргу та уникнення пікових навантажень на державний бюджет, пов'язаних з платежами за державним боргом.

2) Загальний обсяг, динаміка і структура державного боргу (за джерелами запозичень, видами валют, умовами емісії, обслуговуванням боргових зобов'язань), а також строки його погашення. Як зазначає В. Лісовенко , за значних розмірів державного боргу витрати на його обслуговування можуть стати головною або навіть єдиною причиною бюджетного дефіциту .

3) Стабільність параметрів монетарної політики, зокрема, стабільність валютного курсу, облікової ставки НБУ. Зміна параметрів монетарної політики впливає на вартість витрат з обслуговування та погашення боргу в іноземній валюті.

4) Політична та економічна стабільність в країні. Наявність політичних та економічних ризиків змушує державу використовувати зовнішні запозичення, а це, в свою чергу, потребує передавання частини національного продукту у власність зовнішніх кредиторів.

5) «Борговий досвід» держави та її кредитний рейтинг. Наявність та рівень кредитного рейтингу демонструє можливість та бажання держави виконувати власні боргові зобов'язання. Низький кредитний рейтинг є свідченням ризиків в країні, що нівелює поняття боргової безпеки.

2. Індикатори боргової безпеки та їх порогові значення

В сучасних умовах зростання обсягів запозичень підвищується значимість поняття «боргова безпека». Як правило, боргова безпека розглядається як складова економічної та фінансової безпеки держави. Ключовим при розкритті сутності боргової безпеки є державний борг. Обсяг державного боргу та його структура значною мірою визначають рівень боргового навантаження та стан платоспроможності країни . Загалом, існує багато показників для виміру боргового навантаження, однак основоположним є відношення боргу до ВВП.

Формування державного боргу в Україні почалося з моменту отримання нею незалежності. Зростання розміру державного боргу призводить до зниження рівня боргової безпеки держави та спричиняє низку негативних наслідків, серед яких можна виділити підвищення відсоткових ставок фінансовому ринку країни, зростання податкового навантаження, зменшення споживчих витрат населення, відтік з країни коштів на обслуговування боргу, зниження міжнародного престижу країни

Боргова безпека держави – це рівень внутрішньої і зовнішньої державної заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування і ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи (табл. 7).

Таблиця 7

Боргова безпека

Показник, одиниця виміру	Порогові значення
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 55
Відношення обсягу державного зовнішнього боргу до ВВП, %	Не більше 25
Відношення обсягу державного внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 30
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	Не більше 30

За висновками експертів Міжнародного валютного фонду максимально допустимою величиною валового зовнішнього боргу для країн з низьким та середнім рівнем доходу є 49,7% від ВВП. При перевищенні цього рівня вірогідність настання фінансових криз становить 66,8 %.

Негативні чинники опосередкованого впливу на боргову безпеку держави: нагромадження зовнішнього боргу як нефінансовими корпораціями, так і банками у короткостроковому періоді в цілому дозволило компенсувати дефіцит кредитних ресурсів та відповідно знизити вартість позичкового капіталу на внутрішньому ринку. Водночас посилилася вразливість національної фінансової системи до ризиків виникнення фінансових криз: волатильність (мінливість) міжнародних потоків капіталу та недостатність внутрішніх ресурсів для погашення нагромаджених боргів можуть стати причиною масових дефолтів вітчизняних позичальників. В умовах поширення світової фінансової кризи Україна зацікавлена в одержанні значних фінансових ресурсів від міжнародних фінансових організацій для зменшення негативного впливу світової кризи на економічний та соціальний розвиток нашої країни.

Стан боргової безпеки залежить від багатьох чинників, які прямо чи опосередковано мають вплив на ступінь її забезпечення:

- сформована макроекономічна політика держави;
- репутація держави як позичальника та її кредитний рейтинг;
- наявність повноцінного правового забезпечення процесу формування боргових зобов'язань і використання запозичених коштів;
- наявність дієвого механізму управління державним боргом;
- наявна монетарна політика та встановлений офіційний валютний курс;
- загальний обсяг сформованого державного боргу, його структура та динаміка;
- диверсифікація боргових інструментів;
- відповідність отриманої фінансової допомоги термінам і обсягам, що передбачені бюджетними параметрами;
- ефективність використання запозичених ресурсів;
- відповідність наявних боргових зобов'язань фінансовій спроможності країни щодо їх виконання;
- інституційна спроможність владних структур ефективно працювати з реальними та потенційними кредиторами;
- наявність достатніх обсягів інвестицій в країну тощо.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України», боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Таблиця 8

Показники боргової безпеки України за методологією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

№	Показник	Розрахунок	Критичне значення	Оптимальне значення
1	Відношення обсягу	Обсяг державного та	60	20

	державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	гарантованого боргу, млн. грн / ВВП, млн. грн x 100		
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Обсяг валового зовнішнього боргу, млн. дол. США x середній курс грн до дол. США / ВВП, млн. грн x 100	70	40
3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	Дохідність ОВДП на первинному ринку, НБУ	11	4
4	Індекс ЕМВІ+Україна	Група індексів: ЕМВІ+, Інформаційне агентство Cbonds	1000	200
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	Обсяг офіційних резервних активів, млн. дол. США / обсяг валового зовнішнього боргу, млн. дол. США x 100	20	50

3. Оцінка рівня боргової безпеки України

Одним із ключових показників боргової стійкості країни, що характеризує рівень боргового навантаження на економіку держави та її платоспроможність, є відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, граничне значення якого встановлено в Бюджетному кодексі України на рівні 60% (рис. 3).

Аналіз ситуації з державним боргом дає підстави стверджувати, що характерним викликом останніх років стала тенденція до надмірного зростання рівня боргового навантаження: якщо у 2012 році рівень боргу складав 40% ВВП, то у 2016 році відповідний показник перевищив порогові значення, сягнувши 80% ВВП. Відповідна тенденція спостерігається у двох наступних показників (рис. 4, 5).

За останні роки показник заборгованості на 1 людину неспинно зростає. Це пов'язане зі зростанням обсягу боргу та зменшенням кількості населення. За основну валюту береться долар США, а гранична межа встановлюється на рівні 200 доларів на 1 людину (рис. 6).

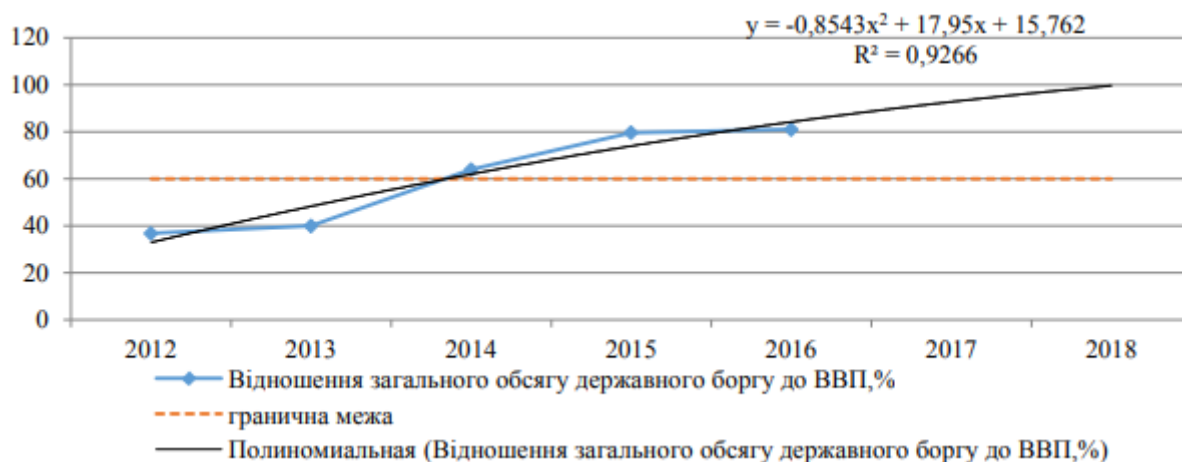

Рис. 3. Динаміка відношення загального обсягу державного боргу до ВВП

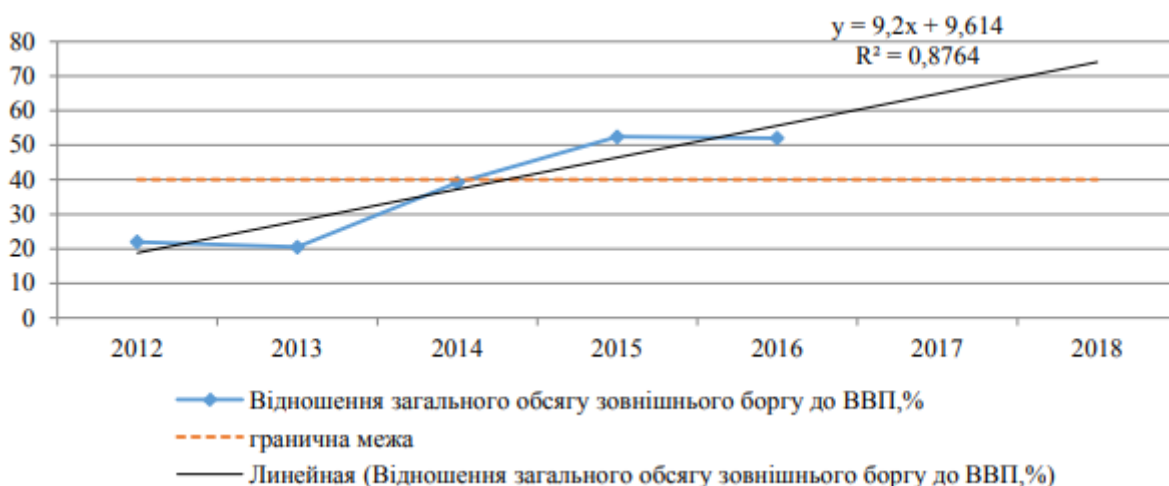

Рис. 4. Динаміка відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП

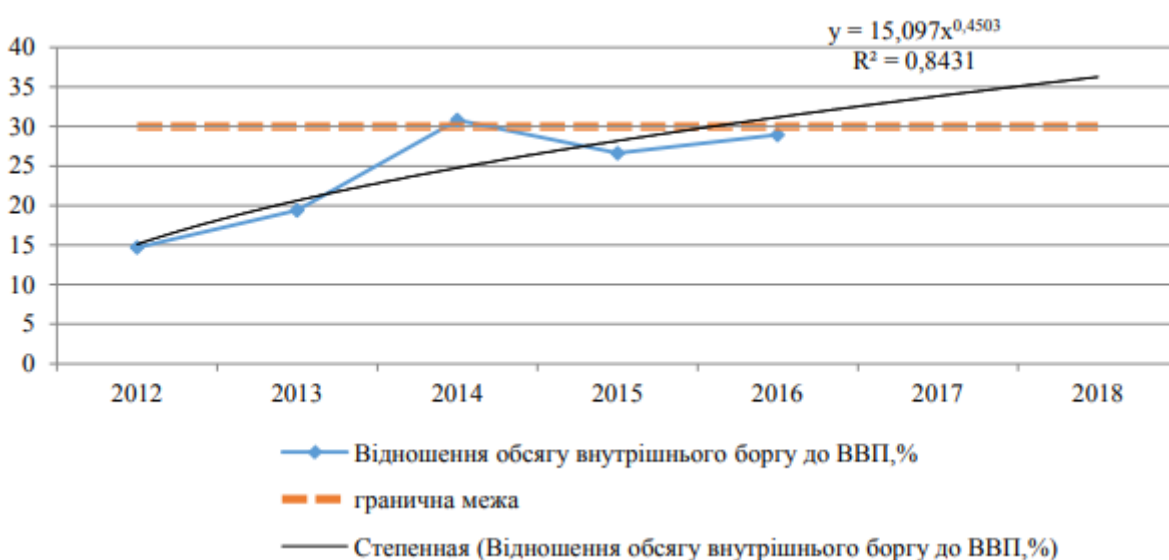

Рис. 5. Динаміка відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП

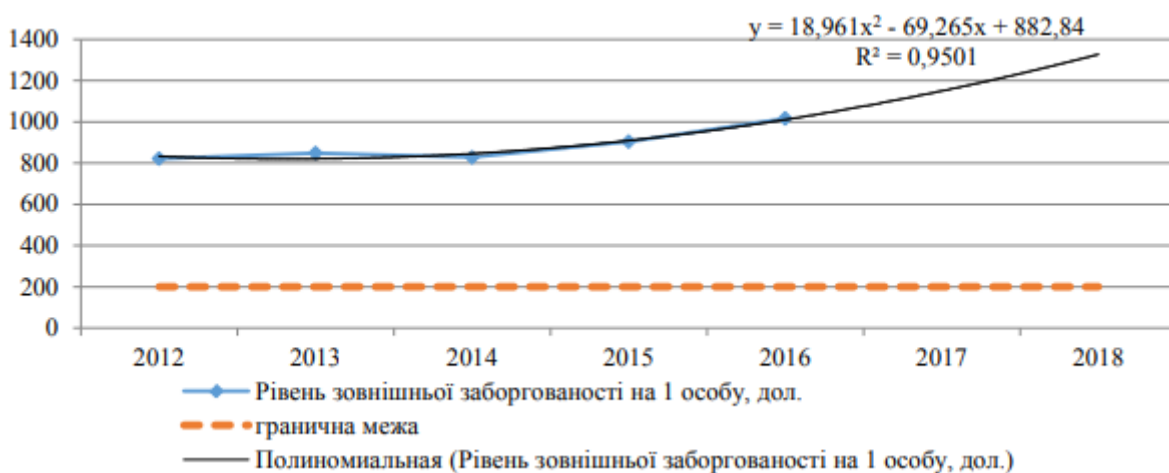

Рис. 6. Динаміка рівня зовнішньої заборгованості на одну особу

Зазначені індикатори дають змогу оцінити рівень боргового навантаження та стан боргової безпеки окремої країни. Однак, фахівці зазначають, що не існує чітко встановлених критичних порогових значень, перевищення яких становило б загрозу для країни-

позичальника. Співвідношення показників і динаміка боргу є різною для країн з розвинутою та трансформаційною економікою.

Суверенні країни, в нормах національного права, визначають показники боргової безпеки, як індикатори спроможності країни виконувати свої зобов'язання щодо обслуговування та погашення державного боргу і показують на скільки обтяжливими для державного бюджету вони є. Для одних держав, наявність порогових значень кількох індикаторів не відчутна для економіки, тоді як для інших наявність хоча б одного показника з критичним значенням є свідченням формування кризових явищ.

Таблиця 9

Динаміка індикаторів боргової безпеки України за 2012-2018 рр.

№	Індикатор	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	36,6	40,2	70,3	79,4	81,0	71,8	60,9
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	76,8	77,5	95,8	131,0	121,7	103,9	87,7
3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків	12,9	13,1	13,4	13,1	9,2	10,5	17,8
4	Індекс ЕМВІ+Україна	765,2	680,9	2226	2375	860	574	571
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	18,2	14,4	5,96	11,2	13,7	16,1	18,2

Охарактеризуємо отримані результати розрахунків за кожним індикатором.

Перший і другий індикатори – відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП та відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП – найбільш розповсюджені показники боргової стійкості країни, які відображують питому вагу боргових зобов'язань у ВВП. Результати розрахунків свідчать, що до 2013 року перший індикатор перебував у задовільному стані, у 2013 – у незадовільному стані, а починаючи з 2014 року показник знаходиться у критичному стані. Щодо другого індикатору, то слід відзначити, що весь досліджуваний період цей показник перебував у критичному стані. При чому найбільш критичною була ситуація у 2015-2016 роках.

Третій індикатор – середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку – відображає, яким чином відсоткові ставки за державними облігаціями внутрішнього займу впливають на вартість обслуговування державних боргів. Динаміка цього індикатора впродовж досліджуваного періоду мала тенденцію до коливання. Так, найнижче значення (9,2%) спостерігалось у 2016 році, а найвище значення (17,8%) зафіксовано у 2018 році. Оптимальним є значення 4%, а перевищення 11% порогу свідчить про критичну ситуацію, оскільки занадто висока дохідність ОВДП підвищує вартість обслуговування державних боргів та створює додаткове навантаження на державний бюджет.

Наступний індикатор – індекс ЕМВІ (Emerging Markets Bond Index) – індекс облігацій ринків, що розвиваються. Він розраховується банком JP Morgan як середньозважений серед валютних облігацій ринків, що розвиваються, до доходності облігацій Казначейства США для всього ринку і окремо за облігаціями кожної країни. Для України цей індикатор має хвилеподібну динаміку. Так, найбільш високе (критичне) значення спостерігалось у 2014-2015 роках, а з 2016 року намітилася тенденція до поступового зниження індексу ЕМВІ+Україна, що, безумовно, є позитивним фактом, але цей індикатор все ще знаходиться у незадовільному стані.

П'ятий індикатор – відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу – показує, якою мірою валовий зовнішній борг може бути профінансований за рахунок золотовалютних резервів. Цей показник починаючи з 2012 року перебуває у критичному стані, причому найнижче значення було у 2014 році, після чого з 2015 року намітилася тенденція до поліпшення стану цього індикатору.

Отже, отримані значення за кожним індикатором фінансової безпеки України дозволяють розрахувати загалом рівень боргової безпеки та визначити її стан за період 2012-2018 рр. Визначення інтегральної оцінки рівня боргової безпеки відповідно до Методичних рекомендацій здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, що визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки, та нормування індикаторів за шкалою від 0 до 1 або у відсотках.

За результатами розрахунків рівня боргової безпеки України можна стверджувати, що стан боргової безпеки, хоча і має позитивну тенденцію до покращення, все ж таки на кінець 2018 року характеризується як критичний.

В останній час при встановленні боргового навантаження більшість держав орієнтується на ВВП, ніж на ВВП. З іншого боку, існує практика взаємно замінювати ці макроекономічні показники, що, також не є доцільним економічної точки зору. Наприклад, в країнах, що розвиваються, ВВП, як правило, більший від ВВП, оскільки цим країнам доводиться виплачувати великі проценти за зовнішні позики. В той час, як для розвинутих країн характерна протилежна ситуація.

Система «боргових індикаторів», які розроблено МВФ, дозволяє оцінити не тільки платоспроможність держави, але й стан заборгованості державного, фінансового та приватного секторів економіки. Але, на думку багатьох науковців, ця методика не має індикаторів, які відображають взаємозв'язок боргу з відтворювальними процесами в економіці та показують вплив на соціально-економічний розвиток держави.

Діапазон значень кожного індикатора поділяється на п'ять інтервалів: критичний; небезпечний; незадовільний; задовільний; оптимальний, і поділяється на дві частини: L – для індикаторів, які є стимуляторами (нормування відбувається за критеріями лівої частини); R – для індикаторів, які є дестимуляторами (нормування відбувається за критеріями правої частини).

За Маастрихтськими критеріями, які встановлено для країн-членів Європейського Союзу, відношення державного боргу до ВВП не має перевищувати 60%. Однак, якщо цей критерій є прийнятним для держав із розвиненим внутрішнім фінансовим ринком та високим кредитним рейтингом на міжнародних ринках, то в Україні ризики фінансової дестабілізації є значно вищими.

Порогові значення показників фінансової безпеки, зокрема боргової безпеки, визначаються залежно від специфіки кожного показника. Вони, звичайно, не можуть бути оцінені безпосередніми розрахунками, оскільки є наслідком тривалого накопичення досвіду діяльності, а тому визначаються експертно, і для них характерна певна невизначеність.

Взагалі, перелік показників стану боргової безпеки держави, передбачений у методиці розрахунків рівня економічної безпеки України, не є достатнім для повного аналізу стану боргової безпеки. Насамперед тому, що методика не містить показників ефективності розміщення позик, а вони є достатньо важливими для характеристики стану боргової безпеки.

4. Загрози борговій безпеці держави

Основними загрозами борговій безпеці країни на сучасному етапі економічного розвитку є:

– високий рівень державного боргу порівняно з рівнем ВВП; – висока вартість державних запозичень;

- неефективне використання запозичених коштів; – висока частка запозичень в іноземній валюті;
- низький рівень золотовалютних резервів;
- девальвація національної грошової одиниці.

Причинами таких негативних показників боргової безпеки є: щорічний дефіцит бюджету та платіжного балансу, значне перевищення експорту над імпортом, криза функціонування пенсійної системи, непривабливий для інвесторів інвестиційний клімат в країні, високий ступінь залежності України від імпортованих енергоносіїв, невиражена політика держави щодо управління боргом, малоефективний контроль за використанням запозичень.

Варто зазначити, що наявність державного боргу має позитивні і негативні наслідки для країни в цілому, так і для безпеки зокрема.

Зазначимо фактори, які можуть мати позитивний вплив на економіку країни внаслідок зростання державного боргу:

- прискорення темпів економічного зростання;
- можливість здійснення масштабних капіталовкладень і реалізації довгострокових програм розвитку;
- кошти залучаються під значно менший відсоток і строки їх залучення носять довгостроковий характер у порівнянні з можливостями вітчизняної системи;
- позики, залучені суб'єктами господарювання, як правило, мають інвестиційне спрямування; реалізація програм довгострокового кредитування банками фізичних і юридичних осіб тощо.

Серед негативних явищ, пов'язаних із збільшенням державного боргу, слід назвати наступні:

- вразливість вітчизняної фінансової системи від кон'юнктури світової фінансової системи;
- нестабільність валютних курсів, яка може вплинути на можливості виконання зобов'язань у визначені строки;
- невідповідність валюти запозичень і валюти основної частини активів суб'єкта господарювання;
- розриви у строках між залученими коштами на зовнішніх ринках і строками надходжень коштів від реалізації інвестиційних проектів, кредитування банками суб'єктів господарювання;
- неможливість виконати зобов'язання при ускладненнях з доступом до джерел іноземної валюти;
- низька ліквідність світових фінансових ринків може знизити можливості щодо реструктуризації заборгованості.

Очевидним є те, що переваги та недоліки зростання державного боргу є достатньо вагомими. Тому державі необхідно мати в арсеналі ряд інструментів, які дозволять корегувати боргову політику залежно від економічної ситуації в країні шляхом здійснення ефективного впливу на розмір та структуру державного боргу.

Міжнародна практика на основі глобальної боргової кризи, узагальнивши вихідні детермінанти існуючої проблематики (рівень боргового навантаження, бюджетні дисбаланси, рівень інфляції та темпи економічного розвитку, потреби в додаткових ресурсах), розробила певні алгоритми управління борговим портфелем, зокрема експерти МВФ узагальнюють та виділяють такі моделі:

1. **Модель бюджетного стимулювання** – передбачає скоординовану бюджетно-монетарну політику стимулювання платоспроможного попиту та досягнення економічного зростання за рахунок збільшення бюджетних видатків, наслідком чого може бути короткострокове (допустиме) збільшення бюджетного дефіциту.

2. *Модель бюджетної консолідації* – передбачає досягнення таргетування бюджетного дефіциту з одночасним зниженням темпів нарощування обсягу державного боргу, завдяки пропорційному зменшенню видаткової частини бюджету та збільшенню податкового навантаження. На сучасному етапі більшість європейських країн, зокрема країни Єврозони, віддають перевагу використанню даної моделі.

3. *Модель «фінансового придушення»* – передбачає досягнення допустимого рівня боргового навантаження завдяки створенню ситуації одночасної наявності доволі високої інфляції та порівняно низьких номінальних процентних ставок для комерційних кредитів і державних запозичень, які, у свою чергу, повинні позитивно вплинути на економічне зростання.

Для оптимізації боргової безпеки України пропонується здійснити ряд заходів, які зможуть покращити систему управління державним боргом:

- вдосконалення нормативно-правової бази шляхом прийняття базового закону про зовнішній державний борг, що сприятиме усуненню суперечностей між положеннями окремих нормативних актів з питань погашення і обслуговування зовнішнього та внутрішнього боргу та визначатиме основні пріоритети та напрямки боргової політики;

- врегулювання порядку витрачання коштів Державного бюджету України на управління державним боргом та повноваження органів державної влади у цьому процесі, є планування витрат з обслуговування, погашення та управління державним боргом;

- залучення фінансових ресурсів для ефективного реалізації програм інституційного та інвестиційного розвитку країни, а не на статті споживчого спрямування;

- зменшення частки зовнішньої заборгованості в загальній частці боргу країни, оскільки зовнішні запозичення являють собою фактичне вивезення капіталу з країни, тому що, по-перше, є фактично продажем нерезидентам права на отримання частини прибутку резидентів України, тобто декапіталізацію національної економіки, а по-друге, збільшить кредитні ризики країни, бо залежать від коливань курсів іноземних валют;

- дотримуватись економічно обґрунтованого обсягу дефіциту Державного бюджету України та визначити напрями підвищення доходів державного бюджету, насамперед завдяки покращенню конкурентного середовища та підвищенню ділової активності вітчизняного бізнесу.

Останнім часом спрямування заходів на зменшення ризиків, спричинених макроекономічними шоками, є більш дієвим шляхом підвищення ефективності боргової політики у порівнянні зі стратегією зменшення витрат на обслуговування та погашення державного боргу. Тому потреба в застосовуванні цінних паперів стає актуальнішою.

Питання для самоконтролю

1. Боргова складова фінансової безпеки держави.
2. Критерії та індикатори оцінки боргової безпеки держави.
3. Ризики та загрози боргової складової національним економічним інтересам та фінансовій безпеці держави.

Список рекомендованої літератури

Основна [3, 12, 19, 21, 24].

Допоміжна [2, 8, 15, 19, 24].

Інформаційні ресурси Інтернет [1, 2, 3, 7, 8].

Міжнародні видання [1, 3, 5, 7].

ТЕМА 5. ГРОШОВО-КРЕДИТНА БЕЗПЕКА

Мета: розкрити сутність грошово-кредитної безпеки держави, її взаємозв'язок з монетарною політикою, визначити індикатори та загрози грошово-кредитній безпеці.

Ключові слова і терміни: грошово-кредитна безпека, монетарна політика, інструментами грошово-кредитної політики, індикатори та складові грошово-кредитної безпеки, загрози грошово-кредитній безпеці держави.

План

1. Сутність грошово-кредитної безпеки держави.
2. Вплив монетарної політики на рівень грошово-кредитної безпеки.
3. Індикатори грошово-кредитної безпеки та методика їх розрахунку.
4. Загрози грошово-кредитній безпеці та напрями їх зменшення.

1. Сутність грошово-кредитної безпеки держави

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення.

Об'єктом грошово-кредитної безпеки є грошово-кредитна система. Для досягнення її безпечного стану необхідний постійний контроль держави за перебігом монетарних процесів на основі моніторингу сукупності монетарних індикаторів. До основних процесів можна віднести, наприклад, зростання/стиснення кредиту через зниження/підвищення відсоткових ставок, розширення/стиснення грошової маси.

Суб'єктами забезпечення грошово-кредитної безпеки є держава в особі центрального банку, міністерств та відомств, чия діяльність безпосередньо впливає на стан монетарної сфери, а також установи та організації, підприємства, домогосподарства, чії дії позначаються на перебігу монетарних процесів в країні.

Для того, щоб зростання грошової маси або валютного курсу, інфляції повноцінно слугували індикаторами грошово-кредитної безпеки, необхідно, щоб існував прогнозований зв'язок між ними. Рівняння кількісної теорії, як правило, використовується як основа для визначення таких зв'язків у наступній послідовності:

- встановлення бажаного кінцевого цільового орієнтиру для майбутньої інфляції;
- оцінка потенціалу зростання реального обсягу виробництва;
- прогнозування показника зростання швидкості обігу грошей, що дозволяє визначити цільовий орієнтир зростання грошової маси.

Для багатьох країн, включаючи ті, де відбувається фінансова лібералізація і макроекономічна стабілізація, найскладнішим завданням є прогнозування швидкості обігу грошей. Фінансова лібералізація, як правило, призводить до постійного підвищення попиту на гроші в широкому розумінні, так що швидкість обігу грошей, або відношення номінального ВВП до кількості грошей, скорочується. Тому збільшення широкого показника грошової маси під час процесу лібералізації не обов'язково може бути причиною зростання інфляції в майбутньому. Якщо цього не визнавати, то в цілях підтримання грошово-кредитної безпеки грошово-кредитна політика може бути ужорсточена без необхідності. Навпаки, коли попит на гроші зменшується і зростає швидкість їх обігу, збільшення грошової маси призведе до вищої інфляції, ніж раніше. Не врахування цього веде до занадто м'яких грошово-кредитних заходів, які можуть зашкодити грошово-кредитній безпеці.

В основному через складність прогнозування швидкості обігу грошей ряд країн відмовились від показника грошової маси як проміжного орієнтира у сфері забезпечення грошово-кредитної безпеки на користь валютного курсу або інфляції.

Підтримання грошово-кредитної безпеки на основі виконання цільових орієнтирів валютного курсу має переваги і недоліки

Переваги:

- зрозумілість та легкість відстеження даного індикатора для широких верств населення;
- можливість стабілізації цін за рахунок імпорту інфляції;
- стабільність попиту на гроші за рахунок балансування зовнішнього впливу на грошову масу (через приплив капіталу), що зменшує короткострокові коливання відсоткових ставок і реального обсягу виробництва.

Недоліки:

- неможливість компенсації зовнішніх шоків, пов'язаних з погіршенням умов торгівлі, чи втратою експортних ринків, і внутрішніх – зниження продуктивності веде до помітних негативних змін у секторі матеріального виробництва;
- залежність грошово-кредитної політики від монетарної політики країни-прив'язки, що послаблює незалежність центрального банку;
- вища волатильність реального обмінного курсу за рахунок наростаючих розбіжностей в темпах інфляції та валютного курсу;
- вразливість до спекулятивних атак.

В більшості країн центральні банки оцінюють стан грошово-кредитної безпеки на основі виконання прогнозних показників інфляції (монетарний режим таргетування інфляції). Кінцеві цільові орієнтири, як правило, встановлюються у вигляді діапазонів, а не фіксованих точок. Відхилення поточного показника від цільових значень вважається допустимим, проте вимагає відповідних змін грошово-кредитної політики для відновлення прогнозної динаміки цін. Якщо очікується перевищення цільового орієнтира, то це буде означати необхідність посилення жорсткості грошово-кредитної політики, якщо рівень інфляції прогнозується нижче цільового орієнтира – послаблення. Частково таку гнучкість було закладено для пом'якшення порушень економічної рівноваги відносно обсягів виробництва, що також впливає і на ціни. Такий підхід має

Переваги:

- дискреційність реагування;
- можливість використання більшого обсягу інформації про стан грошово-кредитної сфери, ніж той, що надається однією змінною величиною на основі грошової маси чи валютного курсу.

Недоліки:

- необхідність наявності низки умов, насамперед, відлагодженого трансмісійного механізму, що чітко передає монетарні імпульси від центрального банку до монетарної і реальної сфери економіки. Натомість менш розвинені країни відрізняються:
 - переважно немонетарним характером інфляції;
 - високими інфляційними очікуваннями, що обумовлює стійкість темпів інфляції (inflation persistence);
 - слабким зв'язком між процентною ставкою та динамікою її обсягами грошової маси, що ускладнює її використання як основного операційного інструменту досягнення інфляційного таргету.

2. Вплив монетарної політики на рівень грошово-кредитної безпеки

Основним завданням грошово-кредитної (монетарної) політики НБУ є забезпечення стабільності національної грошової одиниці гривні. Монетарна політика в ринкових умовах є одним із найважливіших інструментів впливу держави на перебіг економічних процесів.

Головним в обґрунтуванні оптимальної стратегії грошово-кредитної політики є визначення її цілей, що виражається в оцінці тієї ролі, яку має відігравати центральний банк в економіці. Такими **стратегічними цілями**, як відомо, є: стабільне зростання економіки, низька інфляція, високий рівень зайнятості та рівновага платіжного балансу. Однак у зв'язку з тим, що в межах грошово-кредитної політики і лише за допомогою її інструментів одночасне досягнення усіх стратегічних цілей практично неможливе, НБУ доводиться

обирати оптимальну стратегію грошово-кредитного регулювання – між забезпеченням стійких темпів економічного зростання і стабільністю цін [20].

За таких обставин реалізація грошово-кредитної політики має базуватися на обранні різних стратегічних цілей у різні етапи перехідного періоду, що відрізняються між собою залежно від пріоритетів економічних реформ, а саме: **лібералізація, формування ринкових інструментів, структурна перебудова економіки.**

Основними інструментами грошово-кредитної політики є:

- процентна ставка рефінансування, по якій НБУ враховує векселі та надає кредити комерційним банкам в якості кредитора останньої інстанції;
- офіційні резервні активи НБУ;
- операції на відкритому ринку;
- валютні інтервенції – купівля-продаж валюти для впливу на курс, попит та пропозиції грошової одиниці.
- моральний вплив – рекомендації, заяви, співбесіди, які відіграють важливу роль в грошово-кредитній політиці багатьох розвинених країн;
- ефективний банківський нагляд – різноманітні методи контролю за функціонуванням банків з точки зору забезпечення їх безпеки;
- контроль за ринком капіталів – порядок випуску акцій, облігацій тощо;
- допуск до ринків – регулювання та відкриття нових банків, дозволи на проведення операцій іноземним банкам;
- кількісні обмеження – розміри ставок, ліцензування окремих фінансових операцій;
- управління державним боргом – емісія державних облігацій;
- таргетування (targeting) – встановлення цільових орієнтирів росту одного або декількох показників грошової маси.

Забезпечення грошово-кредитної безпеки може проводитися за допомогою адміністративних (прямі) та ринкових (непрямих) інструментів регулювання.

Адміністративними (прямими) є інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитних інститутів. Такі методи управління грошово-кредитним ринком були притаманні соціалістичній економіці, коли органи державного управління безпосередньо втручалися в економічні процеси.

Ринкові (непрямі) методи – це способи впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу шляхом формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів.

До основних ринкових інструментів, за допомогою яких забезпечується грошово-кредитна безпека в тій чи іншій країні, належать такі:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків (встановлюється єдиним для банків у процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті);
- 2) процентна політика;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами через здійснення валютних інтервенцій шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс гривні до іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні;
- 5) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу.

Використання того чи іншого грошово-кредитного інструмента регулювання залежить від історичних традицій використання фінансових інструментів у державі, розвинутості ринкових відносин, наявності банківсько-фінансових установ, загальнодержавного стану економіки, врегульованості питань монетарної політики тощо.

3. Індикатори грошово-кредитної безпеки та методика їх розрахунку

Грошово-кредитна безпека – це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Для забезпечення грошово-кредитної безпеки повинні застосовуватися наступні умови:

- обсяг обігових коштів підприємств усіх форм власності повинен знаходитися на рівні, який забезпечує їх нормальне функціонування;
- рівень кредиторської та дебіторської заборгованості не перевищує встановлені нормативи;
- стабільне зростання обсягів безготівкових розрахунків при сплаті населення за товари та послуги;
- поступове зменшення обсягу тіньової економіки;
- емісія не перевищує встановлені нормативи;
- рівень доларизації грошового обігу не повинен перевищувати 10% грошової маси в національній валюті;
- повернення вітчизняних валютних коштів з-за кордону;
- дотримання балансу між грошовими доходами та витратами населення;
- обсяг наданих економіці кредитів мають забезпечувати фінансування обігових коштів підприємств (установ, організацій) у необхідних для їх стабільного функціонування розмірах.

Індикатори, якими вимірюється грошово-кредитна безпека держави наведені в таблиці 10.

Таблиця 10

Індикатори грошово-кредитної безпеки та їх порогове значення

№ п/п	Назва індикатора	Порогове значення
1.	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
2.	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
3.	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
4.	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
5.	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30
6.	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	не більше 5

Зважаючи на те, що грошово-кредитна політика здійснює потужний вплив на економічні процеси в державі, виникає необхідність у дослідженні основних індикаторів оцінки безпеки грошово-кредитного сектору (табл. 11).

Таблиця 11

Показники грошово-кредитної безпеки України за 2013–2018 роки

№	Назва показника	Рік						Оптимальне значення
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	
1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, %	26,16	29,57	28,44	28,51	27,51	28,46	не більше 22

2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами, %	4,90	4,55	5,93	5,46	6,28	6,32	3-4
3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, %	24,40	3	-15,8	15,8	15,3	14,3	3-5
4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	15,08	13,24	10,68	10,17	12,01	14,13	5-9
5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скоригована на курсову різницю), %	19	14,5	17	24,3	25,7	21,6	не менше 50
6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	10,50	11,90	15,60	15,10	14,30	13,87	не більше 2

Інтегральний індикатор грошово-кредитної безпеки пропонується розраховувати так:

$$I = \sum_{i=1}^n d_i y_i,$$

де d_i – ваговий коефіцієнт i -го індикатора;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора;

n – кількість показників

У табл. 2 визначено інтегральний індикатор грошово-кредитної безпеки України за 2013–2018 рр. (табл. 12).

Таблиця 12

Значення інтегрального показника грошово-кредитної безпеки України за 2013–2018 рр.

Показник	Рік					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Інтегральний показник грошово-кредитної безпеки України	0,5361	0,5273	0,3341	0,5144	0,4827	0,4967

Значення інтегрального показника грошово-кредитної безпеки України може знаходитися в діапазоні від 0 до 1. Причому 1 є найкращим значенням показника, а 0 – найгіршим.

4. Загрози грошово-кредитній безпеці та напрями їх зменшення

Комплексний характер грошово-кредитної безпеки визначає різноманітність загроз, що впливають на стан грошово-кредитної безпеки країни. Так можна використовувати такі класифікаційні ознаки, як:

характер впливу (системний чи шоківий. Наприклад, по каналу руху капіталів передаються шоківі впливи; під системними загрозами будемо розуміти загрози, що підривають стійкість грошово-кредитної системи в цілому);

об'єкт впливу (загрози, що впливають на банківську систему, валютний ринок, грошовий обіг, кредитний ринок);

тривалість прояву (наслідки впливу реалізуються в коротко, середньо або довгостроковому періоді. Наприклад, стрибки валютного курсу реалізуються, як правило, у короткостроковому періоді, хоча і мають довгостроковий вплив на темпи інфляції. Тим часом, незбалансованість кредитного портфеля банків проявиться у середньо- та довгостроковому періоді.

ступінь небезпеки (висока, середня, низька);

За найбільш загальним критерієм загрози можливо поділити на **зовнішні**:

- різки зміни процентних ставок та інші шоки на світових фінансових ринках, що передаються по каналах руху капіталів,
- надмірне сальдо платіжного балансу, що зумовлює відповідний тиск на процентні ставки та валютний курс;
- зміни монетарної політики країни, до валюти якої прив'язано валютний курс;
- зростання зовнішнього боргу країни тощо.

внутрішні:

- невідповідність динаміки грошової маси темпам зростання ВВП;
- структурні дисбаланси в розрізі окремих монетарних агрегатів;
- висока курсова волатильність, тривале підтримання завищеного або заниженого обмінного курсу;
- диспропорції в структурі кредитного портфелю банків – його надмірна концентрація в певних галузях;
- невиконання нормативів банківської діяльності;
- низький рівень монетизації (відношення МЗ до ВВП);
- високий рівень доларизації, що послаблює вплив центрального банку на перебіг монетарних процесів в економіці;
- низькі значення грошового мультиплікатора, що засвідчує послаблення банківської функції створення грошей;
- часті несподівані зміни швидкості обігу грошей, що спричиняє часті короткострокові коливання відсоткових ставок і реального обсягу виробництва;
- значні порівняно з середніми показниками обсяги депозитно-кредитних операцій центрального банку на відкритому ринку, що свідчить про ступінь розбалансованості міжбанківського ресурсного ринку;
- високі темпи інфляції або ризики дефляції;
- надмірний про/дефіцит державного бюджету, що містить ризики його інфляційного фінансування;
- монополістичні тенденції, що ведуть до підвищення цін;
- невідповідність процесів споживання та нагромадження в умовах нерозвиненості внутрішнього ринку, що веде до необхідності покриття надлишку внутрішнього попиту за рахунок випереджаючого зростання імпорту, а відтак – стабільного погіршення сальдо зовнішньої торгівлі та ризиків валютної дестабілізації;
- інституційна нерозвиненість фінансової системи та вузькість механізмів рефінансування банківської системи, що обумовлює надмірну вартість фінансових ресурсів всередині країни;

– прорахунки в економічній політиці, які ведуть до посилення кризових проявів, насамперед, у фіскальній політиці; неефективність регулювання руху капіталу;

– політичні фактори: орієнтація економічної політики на здобуття прихильності електорату в умовах прискореного повторення політичного циклу та нехтування цілями розвитку та структурної модернізації, які вимагають прийняття непопулярних рішень.

Згідно чинної законодавчо-нормативної бази основною метою здійснення заходів щодо забезпечення грошово-кредитної безпеки є утримання стабільності національної грошової одиниці як важливої передумови фінансової і макроекономічної рівноваги та сталого соціально-економічного розвитку країни.

Основними заходами, спрямованими на підвищення рівня грошово-кредитної безпеки України та мінімізації негативних тенденцій повинні бути:

– проведення поміркованої грошово-кредитної політики, спрямованої на здешевлення процентних ставок за операціями комерційних банків, збільшення переказних депозитів (у національній та іноземній валютах);

– досягнення стабільності національної грошової одиниці, попиту на гроші, але без підвищення цін, економічне зростання держави;

– зупинення непродуктивного відтоку капіталу із української економіки для підвищення рівня грошово-кредитної безпеки;

– створення координаційного інституту по забезпеченню грошово-кредитної безпеки, до якого надходила б та узагальнювалася інформація про певні проблеми грошово-кредитної сфери, робилися б відповідні висновки та розроблялися конкретні заходи.

Питання для самоконтролю

1. Грошово-кредитна політика та фінансова безпека банківської системи в умовах глобалізації.

2. Фінансова нестабільність у глобальній економіці: причини, фактори, вплив на міжнародну фінансову безпеку.

3. Місце та роль міжнародних організацій у системі глобальної та європейської безпеки.

4. Фінансова консолідація, злиття і поглинання у фінансово-банківській сфері: вплив на фінансову безпеку.

Список рекомендованої літератури

Основна [2, 12, 13, 17, 18].

Допоміжна [1, 4, 7, 10, 14, 15].

Інформаційні ресурси Інтернет [2, 4, 5, 7, 10].

Міжнародні видання [2, 4, 5, 7].

ТЕМА 6. БЕЗПЕКА ВАЛЮТНОГО РИНКУ

Мета: розкрити сутність валютної безпеки держави, оцінити вплив валютної політики на рівень валютної безпеки, визначити індикатори та загрози валютній безпеці.

Ключові слова і терміни: валютна безпека держави, валютна безпека суб'єктів господарювання, валютна безпека громадян, валютний курс, загрози валютній безпеці держави, індикатори валютної безпеки держави, золотовалютні резерви, платіжний баланс, доларизація економіки, режим валютного курсу, валютна політика.

План

1. Сутність валютної безпеки країни.

2. Вплив валютної політики на рівень валютної безпеки.

3. Індикатори валютної безпеки та методика їх розрахунку.
4. Загрози валютній безпеці та напрями їх зменшення.

1. Сутність валютної безпеки країни

На сьогоднішній день існує беззаперечне твердження, що стійкість національної валюти а також її конвертованість є найголовнішим атрибутом фінансової та валютної безпеки будь-якої країни. Для досягнення стабільності у цьому питанні насамперед потрібне ідеальне валютне законодавство, надійна валютна стратегія в середині країни, наявність валютних угод, валютний ринок і т. д. Валютна політика, головною ланкою якої є валютний курс національної грошової одиниці, є ключовим елементом, що зв'язує економіку України зі світогосподарським комплексом.

Валютна безпека держави – це:

ступінь забезпеченості її валютними коштами, достатній для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці;

стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України у світову економічну систему і максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Об'єктами валютної безпеки є обмінний курс національної грошової одиниці, кон'юнктура валютного ринку, обсяги міжнародних резервів, стан платіжного балансу, розміри зовнішнього боргу.

Суб'єктами валютної безпеки є Національний банк України, уряд, Міністерство фінансів України, Митна служба та інші органи державного регулювання, що мають відповідні повноваження в сфері валютного регулювання, уповноважені банки, підприємства-суб'єкти ЗЕД, домогосподарства.

2. Вплив валютної політики на рівень валютної безпеки

Вагому роль у вирішенні проблем фінансової безпеки відіграє ***валютна політика***, яка об'єднує комплекс взаємопов'язаних економічних, правових, організаційних заходів, що реалізуються державою у сфері як міжнародних, так і внутрішніх економічних відносин. Здатність валютної політики впливати як на внутрішню, так і на зовнішню сфери економіки обумовлює її особливу роль в економічній політиці держави.

На мікрорівні валютна політика стає складовою загальної стратегії підприємства чи банку, націленої на забезпечення прибуткової діяльності та підтримання конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках.

На макрорівні валютна політика спрямована на реалізацію політичних, соціальних і економічних орієнтирів державної політики, визначаючи цілі та способи їх досягнення учасниками валютних відносин.

Така політика підпорядковується загальноекономічним інтересам і пов'язана із необхідністю вирішення таких завдань, як:

- забезпечення високого рівня конвертованості національної грошової одиниці;
- управління валютним курсом;
- зосередження валютних цінностей у руках уряду для вирішення поточних і стратегічних завдань економічного розвитку країни;
- регулювання і контроль за рухом валютних коштів в економіці;
- забезпечення умов для ефективного функціонування валютного ринку;
- управління платіжним балансом та сприяння розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості країни;
- управління золотовалютними резервами центрального банку;
- розвиток системи методів та інструментів страхування від валютних ризиків;

– захист економіки від впливу різних видів зовнішнього шоку і нейтралізація наслідків внутрішніх реальних і монетарних негативних збурень.

Цілі і методи реалізації валютної політики повинні підпорядковуватися стратегії економічного розвитку країни та відповідати її соціально-культурним, інституційним та економічним особливостям. Разом з тим за нової якості інтеграційних процесів принципи і норми національної валютної політики мають узгоджуватися із міждержавними угодами і домовленостями у валютній сфері.

Валютна безпека країни багато в чому визначається *валютною стратегією*. З метою забезпечення валютної безпеки України необхідно: створити як на тактичному, так і стратегічному рівні фундаментальні засади валютної політики, яка буде спрямована на врівноваження цінової політики держави і стабілізації валютного курсу; розробити досконаліший механізм прогнозування змін обмінного курсу національної валюти; оптимізувати обсяги міжнародних резервів; намагатися створити програму поступового зниження рівня доларизації національної економіки; гармонізувати взаємозв'язок між попитом та пропозицією як на іноземну, так і національну валюту.

Стан фінансової безпеки країни є надзвичайно важливим показником на сучасному етапі. *Валютна безпека* є чи не найсуттєвішим показником при визначенні стану фінансової безпеки. Через швидку зміну ринкової кон'юнктури на світових фінансових ринках та взаємопов'язану систему економічних відносин у структурі світового господарства стан вітчизняного фінансового сектора дедалі складніше контролювати з огляду на нестабільність внутрішнього і зовнішнього середовища.

3. Індикатори валютної безпеки та методика їх розрахунку

На ринковий валютний курс держави впливають дві основні групи чинників – фундаментальні та спекулятивні.

Чинники фундаментального впливу на валютному ринку – це сукупність процесів та операцій в економічній системі країни, що регулюються та здійснюються органами державної влади, тобто, це такі чинники, що реалізуються виключно на макрорівні. До них належать:

- міжнародні валютні резерви держави;
- платіжний баланс держави;
- державний борг держави;
- грошова маса в обороті держави;
- рівень інфляції;
- валютна політика, здійснювана органами державної влади.

До другої групи відносяться *спекулятивні чинники*, до яких, зокрема, можна віднести неконтрольовану поведінку з боку учасників валютного ринку, виникнення спекулятивних бульбашок та валютні спекуляції.

Критеріями валютної безпеки є передбачуваність динаміки обмінного курсу національної валюти, збалансованість попиту і пропозиції на валютному ринку без проведення масованих валютних інтервенцій центральним банком, забезпеченість у іноземній валюті потреб держави, суб'єктів господарювання; стабільність джерел надходжень іноземної валюти, узгодженість інтересів імпортерів та експортерів, що пов'язана зі збалансованістю сальдо торгового балансу, самостійність національної валютної політики; координованість поточних і стратегічних завдань валютної політики з борговою, грошово-кредитною політками.

Індикатори валютної безпеки та їх порогове значення наведені в таблиці 13.

Таблиця 13

Індикатори валютної безпеки

	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік

Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	1,84	1,17	1,04	1,02	0,95
Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	-45,42	-2,73	9,09	-8,78	-2,17
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	1,00	3,20	3,70	3,60	3,40
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	46,31%	55,81%	49,43%	43,87%	42,78%
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. дол. США	-0,79	1,55	2,48	2,14	1,48
Рівень доларизації грошової маси, відсотків	32,16	32,17	32,87	31,90	29,25

Показники, які характеризують стан валютної безпеки:

1) динаміка валютного курсу

В окремих випадках використовується динаміка реального і реального ефективного курсу, що визначається за формулами:

$$RER = E \frac{P_f}{P_d}, \quad REER = \frac{\sum_{i=1}^{10} (E \times P_f)^{w_i}}{P_d}, \quad (1.1)$$

де RER – реальний обмінний курс;

$REER$ – реальний ефективний обмінний курс (РЕОК);

E – номінальний обмінний курс національної валюти (обернене котирування: кількість національної валюти за одиницю іноземної);

P_d та P_f – індекс цін усередині країни та за кордоном;

w_i – частка держави i у зовнішньоторговельному обороті країни, для якої розраховується РЕОК.

2) показники адекватності міжнародних резервів

Перший показник адекватності – це *співвідношення міжнародних резервів та грошової маси* (M2) (money based indicator), низькі значення якого із певними застереженнями можуть використовуватися як показник вірогідності настання валютної кризи у результаті масового продажу резидентами національної валюти.

Другий показник вимірює *обсяги міжнародних резервів у тижнях імпорту* (import based indicator), що забезпечує досить простий спосіб визначення відповідності міжнародних резервів розміру і рівню відкритості економіки і є найбільш корисним для малої відкритої економіки з ускладненим доступом до міжнародних ринків капіталу. Згідно із загальновідомим показником зовнішньої платоспроможності Редді міжнародні резерви мають підтримуватися на рівні, що відповідає вартості тримісячного імпорту.

Третій показник адекватності — це *відношення офіційних міжнародних резервів до короткострокового боргу країни* або до суми виплат за державним боргом у поточному році (debt based indicator). Цей показник часто використовується як індикатор валютної кризи, що асоціюється з втечею капіталів. У трансформаційних країнах фахівці рекомендують підтримувати міжнародні резерви на рівні, не меншому за обсяг короткострокового боргу. Його менші значення асоціюються з високою вірогідністю настання фінансової кризи

В якості четвертого показника для оцінки адекватності міжнародних резервів використовується *правило Грінспена-Гуїдотті* (Greenspan-Guidotti Rule). За цим правилом країни мають підтримувати міжнародні резерви на рівні, достатньому для забезпечення

платежів за зовнішніми боргами без нових запозичень протягом дванадцяти місяців. На практиці це проявляється як дотримання пропорційності між темпами зростання короткострокового приватного боргу і вартості акцій у власності нерезидентів та обсягів міжнародних резервів (у % ВВП).

3) Сальдо платіжного балансу, зокрема сальдо поточного рахунку і фінансового рахунку та руху капіталів.

Як правило, найбільш небезпечним для валютної безпеки визнано негативне сальдо торгового балансу та високі обсяги припливу/відпливу короткострокових спекулятивних капіталів.

4) Коефіцієнт покриття імпорту товарів експорту (у %), що характеризує наскільки за рахунок експортної виручки країна покриває свої потреби у іноземній валюті для оплати імпорту. Тим часом, країна, що швидко розвивається може мати коефіцієнт покриття імпорту товарів експорту меншим від 100% за рахунок активного зростання високотехнологічного імпорту. В цій ситуації створюються умови для майбутнього активного нарощування виробництва товарів та послуг, а тому суттєвої загрози для валютної безпеки не створюється,

5) Обсяги валютних інтервенцій – тривалі і значні обсяги валютних інтервенцій в одному напрямі (з продажу або купівлі валюти) свідчать, що валютний ринок суттєво розбалансований і центральний банк намагається штучно відновити рівновагу. Така ситуація може завершитися ре/девальвацією валюти та виснаженням валютних резервів.

6) Рівень доларизації. Фінансову доларизацію можна аналізувати за такими показниками як:

- частка валютних депозитів у грошовій масі (М3);
- питома вага депозитів в іноземній валюті в загальному обсязі депозитів;
- питома вага кредитів у іноземній валюті в загальному обсязі банківських кредитів, наданих суб'єктам економіки;
- динаміка обсягів та сальдо операцій з купівлі – продажу валюти на готівковому та безготівковому валютних ринках.

7) Показники зовнішньої заборгованості. Індикатори боргової безпеки в сфері зовнішніх запозичень мають велике значення і для оцінки валютної безпеки, оскільки дозволяють оцінити потребу країни і відповідно – величину попиту на іноземну валюту для погашення і обслуговування боргів.

Постійний моніторинг та контроль за системою показників, що характеризують стан валютної безпеки, є важливим завданням центрального банку, інших органів державного управління, що мають функції щодо регулювання валютної сфери (Міністерства фінансів, Казначейства, Митної служби тощо). На основі отриманої інформації та порівняння індикативних значень показників із фактичними виникає можливість вже на ранніх стадіях виявити загрози валютній безпеці, а отже – вчасно застосувати заходи з метою упередження реалізації потенційних загроз.

4. Загрози валютній безпеці та напрями їх зменшення

Серед **основних загроз валютній безпеці** в Україні можна виділити такі:

- низьку ефективність методів дисконтної політики;
- проблеми одночасного підтримання визначеного рівня ВК та стримування інфляції в умовах активного припливу іноземних капіталів;
- недостатній рівень інституційного розвитку валютного ринку, в першу чергу в частині його строкового сегмента та системи інструментів страхування від валютних ризиків;
- труднощі із визначенням напрямку змін ВК для забезпечення позитивного сальдо торгового балансу: специфічна структура зовнішньої торгівлі визначає чутливість торгового

балансу України до коливань світових цін на метал та енергоносії, які під впливом змін ВК змінюються в різних напрямках;

- інфляційні наслідки пришвидшеного нарощування золотовалютних резервів;
- необхідність стримування девальваційного/девальваційного тиску з боку потоків капіталу;
- низький рівень довіри до національної валюти та висока підвладність валютного ринку спекулятивним настроям.

Забезпечення валютної безпеки потребує вжиття низки заходів, які мають здійснюватися за такими напрямками:

- посилення дієвості дисконтної політики;
- удосконалення девізної політики;
- розвиток валютного ринку, передусім його строкового сегмента, у відповідності до міжнародних стандартів;
- активізація розвитку прогресивних технологій і інструментів страхування від валютних ризиків;
- суттєве посилення ролі пруденційного нагляду і контролю;
- підвищення прозорості у валютній сфері та удосконалення комунікативної політики НБУ;
- розробка середньострокової стратегії валютної лібералізації;
- поліпшення системи управління ЗВР на основі досвіду зарубіжних країн.

Указані напрями є підставою для визначення низки першочергових завдань щодо удосконалення забезпечення валютної безпеки України, якими мають стати:

- формування дієвих механізмів управління процентними ставками та посилення їх ролі в регулюванні валютного і грошово-кредитного ринків;
- інтенсифікація процесів становлення глибокого і ліквідного валютного ринку, передусім зміцнення його строкового сегмента з одночасним створенням правових і інституційних основ для моніторингу і контролю здійснення операцій з високоризикованими валютно-фінансовими технологіями та інструментами;
- удосконалення тактики, форм і методів проведення валютних інтервенцій;
- зміцнення ринкової дисципліни як доповнення до адміністративних важелів регулювання ВК;
- посилення важелів стимулювання суб'єктів валютного ринку до активнішого використання інструментів страхування і перенесення валютних ризиків;
- розробка та реалізація інформаційних методів впливу на валютний курс;
- удосконалення національної платіжно-розрахункової системи у частині обслуговування операцій з деривативами, підвищення її надійності і прозорості;
- розробка поетапної стратегії валютної лібералізації, спрямованої на пріоритетне забезпечення національних інтересів України;
- зосередження зусиль на узгодженні кроків у сфері лібералізації потоків капіталу з розвитком внутрішнього валютно-фінансового середовища;
- моніторинг диспропорцій та ризиків валютної лібералізації з адекватним удосконаленням норм контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів валютно-фінансових відносин і перебігом процесів у валютно-фінансовій сфері;
- розвиток методів активного інвестиційного менеджменту ЗВР НБУ у відповідності до міжнародних стандартів і принципів.

Питання для самоконтролю

1. Вплив валютних проблем на фінансову безпеку країни.
2. Валютна безпека як складова фінансової безпеки: суть, загрози, критерії та індикатори оцінки.
3. Стан валютної безпеки в Україні та шляхи її підвищення.

4. Інтеграція України в систему міжнародних організацій як фактор безпеки розвитку.
5. Глобалізація і геополітичні зміни сучасного середовища міжнародної безпеки.

Список рекомендованої літератури

Основна [5, 16, 12, 17, 18].
 Допоміжна [2, 3, 6, 10, 14, 15].
 Інформаційні ресурси Інтернет [1, 4, 12, 14, 15].
 Міжнародні видання [2, 3, 6, 7].

ТЕМА 7. БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

Мета: розкрити сутність, особливості побудови банківської системи держави та її взаємозв'язок з безпекою банківського сектору, визначити індикатори та загрози банківській безпеці.

Ключові слова і терміни: структура банківської системи України, безпека банківського сектору, стратегія фінансової безпеки банківської системи держави, фінансова безпека комерційних банків, загрози фінансовій безпеці комерційних банків, типи ризикованості кредиту, основні види злочинів у банківській сфері, основні причини правопорушень в банківській системі, забезпечення інформаційної безпеки банківської системи, індикатори банківської безпеки.

План

1. Сутність банківської системи держави.
2. Поняття банківської безпеки.
3. Індикатори банківської безпеки та методика їх розрахунку.
4. Загрози банківській безпеці та напрями їх зменшення.

1. Сутність банківської системи держави

У сучасній економічній літературі є два підходи до визначення сутності банківської системи: звужений і розширений. За першим підходом **банківська система** – це сукупність усіх банків країни (у т. ч. центральний банк), у результаті взаємодії яких реалізується емісійний механізм і відбувається трансформація грошових ресурсів у масштабах усієї країни. Цей підхід поділяють О. В. Дзюблюк, С. М. Лобозинська, Т. С. Смовженко та ін.

За другим підходом **банківська система** – це сукупність банків, банківського ринку, банківської інфраструктури, які взаємодіють між собою в банківському інституційному середовищі. Цей підхід розвивають О. І. Лаврушин, С. К. Реверчук та ін.

С. М. Лобозинська стверджує, що **банківську систему доцільно класифікувати за різними ознаками:** тип економічних відносин, масштаби філійної мережі, склад структурування елементів, ступеня інтеграції у світовий фінансовий простір. У літературі за формою структурної побудови вирізняють зазвичай однорівневі і дворівневі банківські системи.

Однорівнева система – це така система, де всі її функції покладаються на один рівень: до капіталізму – банківською спільнотою, у командно-адміністративній економіці – ЦБ. Так, Держбанк СРСР (4,5 тис. контор, управлінь і відділень) був наділений усіма функціями банківської системи: це державний, емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр країни.

Дворівнева система розглядає таку структуру, за якої на кожному рівні центральний банк, а на другому – комерційні банки. Водночас деякі автори пишуть про три-, чотири- і навіть п'ятирівневі банківські системи, що є, як вдало визначив А. Г. Куликов, ознакою «колоритного вільнодумства».

Дворівнева банківська система забезпечує її стабільність і ефективність розвитку ринкової економіки. Водночас, як правильно зазначає С. М. Лобозинська, «зважаючи на сучасні тенденції розвитку банківництва, дворівневу банківську систему можна поділити на такі підтипи: банківська система з ЦБ; банківська система з федеральним резервом; банківська система з Європейською системою центральних банків». Автори підручника «Національні банківські системи» за ред. В. І. Рибіна розглядають банківську систему у вузькому і широкому сенсі. Банківська система у вузькому сенсі – це сукупність елементів самої банківської системи, які відображено у Табл. 14.

Таблиця 14

Елементи банківської системи у вузькому значенні

Рівень аналізу	Елементи банківської системи
Макрорівень	Центральний банк країни Орган банківського нагляду Інші органи банківської системи, які діють на макрорівні
Мікрорівень	Банки Небанківські кредитні організації

Призначення вузького рівня підходу до поняття «банківська система» полягає в тому, щоб методологічно правильно побудувати структурну модель банківської системи відповідно до стратегічних цілей розвитку країни, ієрархію конкретних елементів в інституційному аспекті.

Банківська система в широкому смислі являє собою складну органічну систему, яка:

- 1) складається із сукупності елементів з урахуванням їхньої достатності;
- 2) є цілісною, що саморозвивається;
- 3) у своєму розвитку проходить послідовні етапи ускладнення і диференціації в певний історичний період;
- 4) тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем як єдине ціле;
- 5) виступає як підсистема фінансової або економічної системи країни.

Широкий підхід до поняття «банківська система» характеризує її за низкою якісних і кількісних критеріїв. В. І. Рибін, Є. В. Павлова і К. Н. Темникова пропонують оригінальну типологізацію і класифікацію банківських систем.

Таблиця 15

Типологізація і класифікація банківських систем

Ознаки	Типи банківських систем	Класи банківських систем
Відповідність типу економіки	Ринкова Перехідна Розподільна	-
Відповідність конкурентному середовищу	-	-
Відповідність територіальному поділу	-	Субнаціональна Національна Наднаціональна Світова

Ринкова банківська система – це така система, яку характеризують конкуренція і регулювання. **Перехідна** – це система, яка включає риси як ринкової, так і розподільної банківських систем. **Розподільна** – це система, в якій відсутні ринкові елементи, але має місце суворе регламентація і централізація з єдиного центру.

Національна банківська система – це поняття, яке розглядає міжнародні аспекти взаємодії і банківських систем різних країн і виділяє економічні, інституційні, культурні,

національно-історичні особливості їхнього розвитку, обґрунтовує відособленість банківської системи у світовому банківському співтоваристві.

Субнаціональна банківська система – це система, яка діє на рівні територіально-адміністративної одиниці і взаємодіє з іншими субнаціональними банківськими системами цієї країни і які в цілому утворюють національну банківську систему.

Наднаціональна банківська система – це система банківських систем, взаємодія яких є інституційною, закріпленою в законі і визнаною в міжнародному банківському співтоваристві.

Світова банківська система – це глобальна банківська система, тобто сукупність елементів банківської системи, яка діє у світі в певний період часу.

На сучасному етапі розвитку економік розгортання процесів глобалізації торкнулося не тільки економічних аспектів, а й банківських систем, які багато в чому визначають напрями економічного розвитку всіх країн світу. Відповідні тенденції в міжнародній економіці створюють умови для докорінних змін у банківських системах, виникнення нових форм інтеграційних зв'язків, появи могутніх міжнародних банківських установ, здатних контролювати величезні потоки грошових ресурсів і визначати напрями розвитку цілих країн. Інтеграція (тісна взаємодія) банківських систем різних країн передбачає поступову ліквідацію бар'єрів для входження в національні банківські системи іноземних банківських установ, лібералізацію руху капіталу, тісну взаємодію національних банківських систем як на рівні окремих комерційних банків, так і на рівні органів банківського регулювання та нагляду.

2. **Поняття банківської безпеки**

Серед проблем захисту банківської діяльності від загроз зовнішнього та внутрішнього характеру все більш актуальною стає необхідність забезпечити охорону фінансових ресурсів, інформації, майна банків, створити дієві механізми фінансового захисту банківської системи. Для комерційних банків особливо значущими є такі умови ефективної та безпечної діяльності, як забезпечення зворотності кредитів, підвищення прибутковості, підтримання ліквідності, зниження банківських ризиків, гарантування депозитів.

У Концепції безпеки комерційного банку під безпекою комерційного банку розуміється стан захищеності інтересів власників, керівництва і клієнтів банку, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Як уважає М. Ілляш, **безпека банку** – це система заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз. Рівень захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі злочинною метою, так і спробам завдати шкоди банку з боку конкурентів і кримінальних структур шляхом утручання в банківську діяльність, набуття впливу на банк для здійснення фінансових афер і махінацій, відмивання «брудних грошей», незаконних переказів їх за кордон тощо.

М. Зубок трактує **безпеку банківської діяльності** як: стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація мети банку та основних його інтересів, захист від внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов функціонування; властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку; здатність протистояти різним посяганням на власність, діяльність та імідж банку, створювати ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Завдання безпеки банківської діяльності:

- захист законних інтересів банку і його працівників;
- профілактика й попередження правопорушень і злочинних посягань на власність та персонал банку;

- своєчасне виявлення реальних і потенційних загроз банку, проведення заходів щодо їх нейтралізації;
- оперативне реагування елементів структури банку на загрози, що виникають, та негативні тенденції розвитку зовнішніх і внутрішніх обставин;
- виявлення внутрішніх і зовнішніх причин і умов, які можуть сприяти заподіяння банку, його працівникам, клієнтам і акціонерам матеріальної та іншої шкоди, що заважає їхній нормальній діяльності;
- послаблення шкідливих наслідків від акцій конкурентів або злочинців, спрямованих на підрив безпеки банку.

Основний напрям фінансової безпеки банків повинен орієнтуватися на підвищення економічної ефективності і мати своєю метою ріст обсягу та ефективності використання фінансових ресурсів. Однак має місце і низка слабких сторін, які є негативними чинниками в боротьбі за банківську безпеку.

Так, *головними загрозами банківській діяльності* є їх уразливість, нестійкість і залежність від державної підтримки. Із часом саме банківська діяльність стане провідним чинником економічних перетворень перехідних економік, тому не треба доводити, що підтримка банків є вигідною не тільки суб'єктам банківської діяльності, а й усій економіці і суспільству. Джерелами зовнішніх і внутрішніх загроз та небезпек банку є банки-конкуренти, зарубіжні й міжнародні організації, конкуруючі юридичні та фізичні особи, які проводять агресивну фінансову політику щодо України; злочинність, корупція; зовнішні та внутрішні банківські ризики.

Як потенційні суб'єкти загрози безпеці банківської системи, чиї конкретні дії можуть завдавати фінансової шкоди, слід розглядати: юридичних осіб – підприємців, фірми, фонди та благодійні організації; державні підприємства й інші суб'єкти господарювання; фізичних осіб: приватних підприємців і виробників, які не мають статусу юридичної особи; керівників підприємств, які провадять господарські операції; співробітників державних організацій і установ тощо; іноземних юридичних осіб (валютні фонди, банки, організації, фірми спецслужб); злочинні елементи (злочинців, організовану злочинність як у межах країни, так і за кордоном).

Процес формування методології економічної безпеки банківської системи передбачає перехід від поняття економічної безпеки як забезпечення реалізації національних інтересів до поняття безпеки як здатності до відтворення основного національного інтересу. У такому разі економічна безпека банків характеризує дієздатність системи та може досліджуватися з якнайширшим застосуванням інтегрованих методів та інструментів низки наук: економіки, філософії, соціології, політології, економіки, безпеки, математики, права тощо.

Фінансово-економічна криза в Україні 2008 р. істотно змінила пріоритети та довіру населення до банківських установ. У 2013 р. кількість комерційних банків становила 179 установ, у 2014 р. – 150, у 2015 р. – 117, у 2016 р. – 99, у 2017 р. – 88, станом на жовтень 2018 р. – 82 банківські установи.

Банківська система виступає результатом дії як об'єктивного, так і суб'єктивного чинників впливу на формування, реалізацію і розвиток фінансової безпеки держави.

Негативний вплив на банківську діяльність мають низькі доходи населення, а незадовільний фінансовий стан позичальників потребує створення в банківських установах значних резервів, що в умовах відсутності стабільних джерел надходження ресурсів ускладнює формування ресурсної бази та кількості комерційних банків, які вказані на рис. 7.

Рис. 7. Динаміка кількості банків України за 2013-2018 рр.

Динаміка кількості банків показує, що зростання ресурсного потенціалу банків знаходиться у прямій залежності від рівня довіри суспільства до банківських установ. Практикою підтверджено, що фінансова політика, як і загальнодержавна економічна політика у цілому, залежить від сформованого правового поля та органів влади й управління в процесі реалізації функцій держави і забезпечення фінансової безпеки держави. Крім того, Міністерством економіки України визначено основні показники економічної безпеки банківської системи та їхні порогові значення.

За даними табл. 14 можна зробити висновки, що співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті становило 118,2%, що перевищує норму на 18,8%. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, станом на 31.12.2018 становила 54%, що перевищує норму на 8%. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків становила 56%, що перевищує норму на 12%. Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань становило 98,2%, що перевищує норму на 9,1%. Співвідношення довгострокових (понад один рік) кредитів та депозитів становило 3,9 рази, що перевищує норму у 0,9 рази (приблизно на 30%). Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи станом на 31.06.2018 становила 56%, що перевищує норму на 11,2%.

Таблиця 16

Динаміка показників економічної безпеки банківської системи України та їхні порогові значення

Показник	Порогове значення	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	100	101,6	108,7	110,5	118	118,2
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	50	50	52	53	54	54
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	50	54	54	55	56	56
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	90	97,5	97,8	98	98,2	98,2
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3	2	2,3	3	3,9	3,9
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	50	51	51,5	54	55,6	56

На рівні держави банківська безпека забезпечується шляхом визначення комерційних, організаційних технологічних і соціальних пріоритетів (підприємства, галузі, регіону); нормативно-правового забезпечення безпеки банків; налагодження системи оцінок і контролю реальних і потенційних фінансових загроз життєвим інтересам держави; забезпечення ефективного функціонування Національного банку України. На рівні правоохоронних органів забезпечення банківської безпеки потребує розроблення методів і засобів попередження й припинення загроз економічним інтересам; стратегії застосування захисних заходів; створення організаційно-правового механізму практичної реалізації захисних заходів; забезпечення дієвості практичних заходів із захисту банків.

На рівні окремих банків: забезпечення якісного підбору кадрів банку, їхньої особистої й колективної безпеки; забезпечення економічної та інформаційної безпеки; організація роботи внутрішнього підрозділу безпеки відповідно до покладених на нього завдань і принципів його роботи. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що рівень фінансової безпеки банківської системи України є середнім.

Забезпечення безпеки банків в Україні має здійснюватися на двох рівнях: на рівні окремого банку на підставі реалізації заходів банківського менеджменту та на рівні банківської системи на підставі реалізації державних заходів, спрямованих на захищеність інтересів банку (банківської системи у цілому) від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Серед заходів для середнього рівня фінансової безпеки банків слід назвати: підсилення державного регулювання банківської сфери, вдосконалення методичної бази оцінки рівня фінансової безпеки банку; зміцнення позиції державних банків у реалізації стратегії економічного розвитку країни; наближення діяльності вітчизняних банків до міжнародних стандартів, підвищення ефективності діяльності та фінансової стійкості банків шляхом поліпшення якості корпоративного управління.

3. Індикатори банківської безпеки та методика їх розрахунку

Банківська система України сьогодні переживає тяжкі часи, реагуючи на зміни як в економічному, так і в соціально-політичному середовищі країни. Тому необхідно обчислити індикатори банківської сфери і зрозуміти на якому рівні вона знаходиться.

Оцінювання рівня фінансової безпеки банків повинно здійснюватися з використанням індикаторного підходу. Індикатори дозволяють відобразити процес або стан об'єкта спостережень, його якісні та кількісні характеристики. Щодо обґрунтування вибору індикаторів, то необхідно зазначити, що кожен показник має бути економічною величиною, яка має чіткі межі коливань.

Таблиця 17

Індикатори банківської безпеки у розрізі її складових

за 2013-2018 роки

№	Показник	Рік					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Прострочені кредити/загальний обсяг, %	12,89	18,98	28,03	30,47	54,54	52,85
2	Банківські кредити/депозити в іноземній валюті, %	125,15	154,21	180,96	134,5	125,88	107,77
3	Іноземний капіталу/СК банків, %	27,37	31,48	35,04	39,58	46,34	48,05
4	Довгострокові кредити/ депозити, разів	1,76	2,83	3,89	4,13	3,41	3,76
5	Рентабельність активів, %	0,11	-3,99	-6,22	-15,55	-1,38	1,6
6	Співвідношення ліквідних активів та короткострокових зобов'язань, %	89,11	86,14	92,87	92,09	98,37	93,52
7	Частка активів 5 найбільших банків у сукупних, %	40,01	43,41	53,62	55,63	26,21	89,97

Дані таблиці 15 дають змогу виокремити основні загрози, характерні для банківського сектору економіки України в 2013-2018 рр. Так, частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам, мала стійку тенденцію до зростання протягом 2013-2017 років – збільшився аж на 323,6%, а у 2018 році цей показник почав знижуватися і становив 52,85 %. Показник банківських кредитів/депозитів в іноземній валюті показував тенденцію до зменшення, на відміну від показника іноземного капіталу банків, який з 2013 року збільшився на 76%. Довгострокові кредити/депозити збільшилися на 114% порівняно з 2013 роком, рентабельність з початку аналізованого періоду дедалі набувала гіршого стану, але починаючи з 2017 року показник почав покращуватися, і в 2018 році становив 1,6. Співвідношення ліквідних активів та короткострокових зобов'язань та частка активів 5 найбільших банків у сукупних показують тенденцію збільшення.

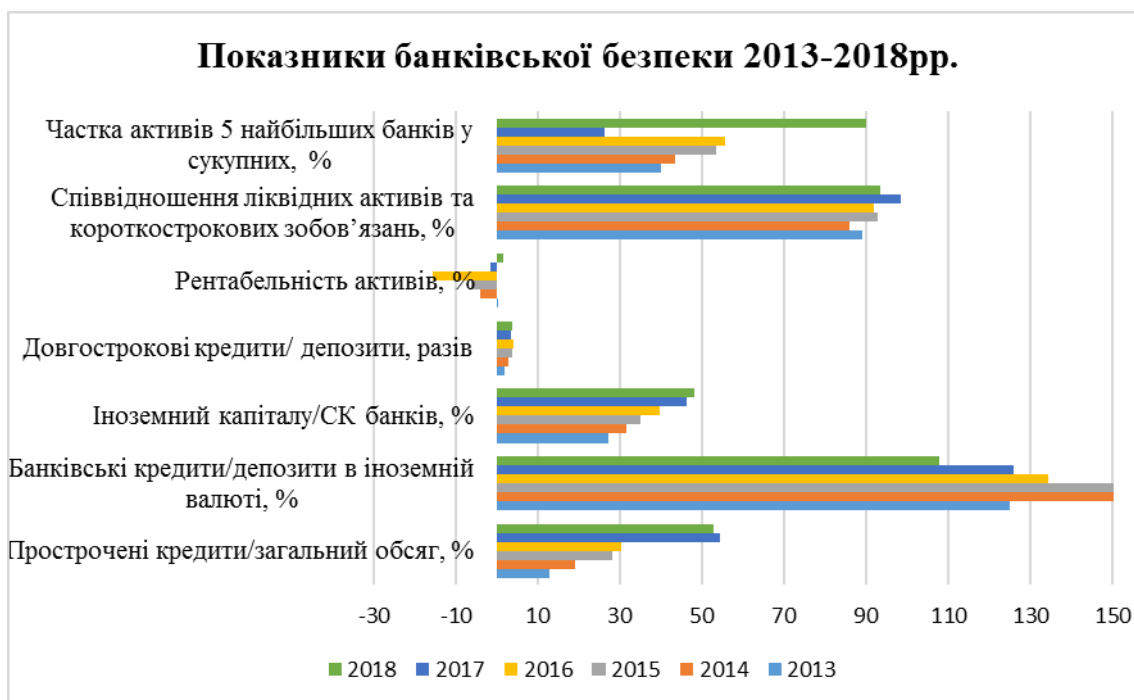

Рис. 8. Показники банківської безпеки за 2013-2018 рр.

Отже, система показників-індикаторів, які підтверджені аналітичними розрахунками і мають кількісне вираження, дають змогу завчасно сигналізувати про небезпеку і розробляти превентивні та реактивні заходи з позиції забезпечення фінансової безпеки на макро- й мікроекономічному рівнях.

Потрібно виокремити *індикатори міжнародного рівня та національні*, індикатори відстеження та впливу. Індикатори фінансової безпеки відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домогосподарств, підприємств, організацій, галузі господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або таких її складових, як безпека грошового обігу, інфляційна, валютна, бюджетна, боргова й інвестиційна безпека.

Індикатори міжнародного рівня використовуються здебільшого міжнародними організаціями для зіставлень і аналізів показників країн світу.

Національні індикатори застосовують для вивчення тенденцій у розвитку фінансово-кредитної сфери країни, виявлення її переваг і недоліків, можливостей і ризиків. Програмні індикатори (відстеження) мають допомагати прослідкувати хід реалізації заходів монетарної, валютної, фіскальної, бюджетної, інвестиційної, боргової політики. Індикатори впливу передбачають кількісну та якісну характеристику змін, що відбуватимуться від виконання політичних намірів.

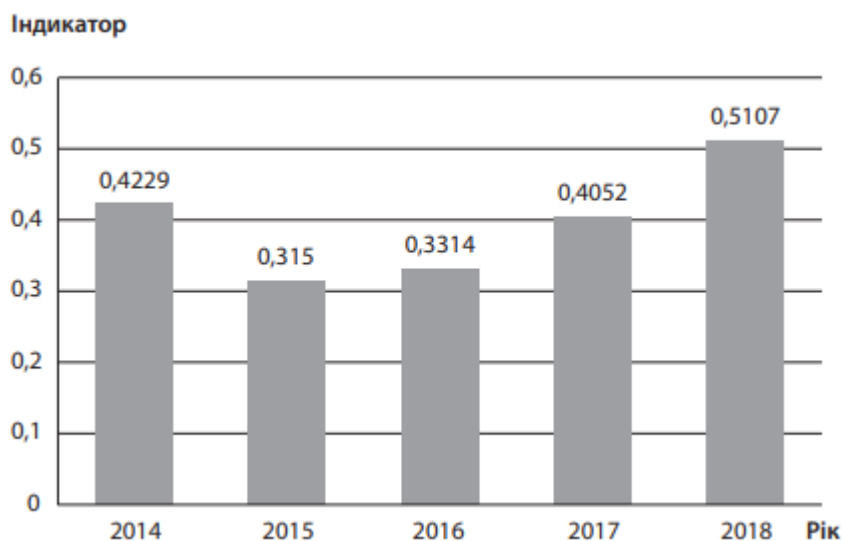

Рис. 9. Динаміка інтегрального індикатора фінансової безпеки банків України за 2014-2018 рр.

Інтегральний індикатор фінансової безпеки банківського сектора України, свідчить про підвищення рівня фінансової безпеки банків України. Так, якщо у 2014 р. стан фінансової безпеки відповідав значенню 0,4229 і характеризувався як небезпечний, то у 2018 р. його значення склало 0,5107, або 51,07%, і визначалося як незадовільний. Проведені розрахунки підтверджують наявність існуючих проблем, загроз і небезпек у банківській системі України, хоча необхідно відзначити позитивні тенденції 2018 р. Отже, інтегральний індикатор фінансової безпеки банківської системи України коливався за даний період в межах небезпечного – 42,29% (2014 р.) до критичного (2015-2016 рр.) – 31,50% та 33,14% небезпечного (2017 р.) – 40,52% та незадовільного (2018 р.) – 51,07%, тобто на даному етапі рівень фінансової безпеки банків України визначено як незадовільний.

4. Загрози банківській безпеці та напрями їх зменшення

Факторами, що впливають на рівень фінансової безпеки банківської системи, насамперед, є структурні дисбаланси між попитом і пропозицією на кредитні ресурси банків; дефіцит залучення коштів для формування ресурсної бази банків; оцінювання реальної якості активів на балансі українських банків, що є найнагальнішою потребою для стабілізації піднесення розвитку банківської системи. Необхідно створити процес для вирішення питання з капіталізацією банків до рівня міжнародних та національних стандартів; питання покращення бізнес-клімату для подолання структурних проблем задля довгострокового розвитку вітчизняної банківської системи. Також важливими є проблеми реформування законодавства про банкрутство боржників з метою прискорення процесу банкрутства та наближення його до найкращих практик Європейського Союзу; проблеми реформування системи примусового стягнення заборгованості, відчуження та реалізації заставного майна з метою спрощеної процедури відчуження об'єктів застави на користь кредиторів.

Основним напрямом забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки банківської системи повинно стати в першу чергу зміна сприйняття самої фінансової безпеки як елементу управління, який дозволяє забезпечити фінансово стійке її функціонування.

Оскільки головним завданням підрозділу фінансової безпеки банку є захист його фінансових інтересів, одним з напрямків роботи по забезпеченню такого захисту є створення сприятливих умов перш за все для ведення фінансових операцій, що дозволяють отримувати максимальний дохід при мінімальних ризиках. Однак щоб цілеспрямовано формувати такі умови, в структурі банків перш за все необхідно виділити ті об'єкти і явища, які впливають

на їх фінансову безпеку, що дозволить надати роботі більш системний і комплексний характер. Задля забезпечення безпеки банківського сектору необхідно починати зі зміцнення власної капітальної бази банків, відновлення довіри населення для довгострокового залучення коштів, зниження ставок за кредитними ресурсами.

Таблиця 18

Основні механізми захисту банківської безпеки

Механізм захисту	Країна впровадження
Квотування частки банків-нерезидентів у загальному статутному капіталі або в активах національної банківської системи	Індія, Індонезія, Малайзія, Південна Корея, Філіппіни
Встановлення максимального рівня участі банку-нерезидента в статутних капіталах національних банків	Бразилія, Індія, Малайзія, Мексика, Норвегія, Тайланд
Встановлення мінімального розміру капіталу для банку нерезидента, що планує відкрити філіал або дочірню установу	Китай
Встановлення мінімального розміру капіталу дочірнього банку або філіалу банку-нерезидента	Практикується в більшості країнах
Квотування ліцензій на відкриття дочірнього банку або філіалу банку-нерезидента	Індія, Філіппіни, США
Оцінка економічної доцільності відкриття банку-нерезидента	Бразилія, Чилі, Корея, Малайзія
Обмеження на здійснення окремих банківських операцій в національній або іноземній валюті для дочірніх установ банків банку-нерезидента	Бразилія, Індонезія, Канада, Китай, Південна Корея
Обмеження на здійснення окремих транскордонних банківських операцій	Словаччина, Тайланд, Чехія, Чилі
Квотування частки фізичних осіб-нерезидентів у складі працівників дочірнього банку і філіалу банку-нерезидент	Практикується в більшості країнах

Для мінімізації впливу негативних чинників та зміцнення фінансової безпеки банківського сектору доцільно реалізовувати за наступними напрямками:

1. Ухвалити закони, необхідні для ефективного функціонування банківського сектору. Наразі у парламенті зареєстровано кілька важливих законопроектів що стосуються реструктуризації валютних іпотечних кредитів фізичних осіб, удосконалення процедур банкрутства боржників, управління проблемною заборгованістю. Для відновлення фінансової стійкості банківської системи їх ухвалення є крайнє необхідним. Не менш важливе питання – консолідація регулювання ринку фінансових послуг (так званий спліт).

2. Сприяти підвищенню стійкості до кіберризиків. Протягом останніх півтора року зафіксовано тимчасову зупинку роботи інформаційних систем кількох банків, підприємств та органів влади. Причиною стали кілька масштабних кібератак. Це створює необхідність переглянути правила інформаційної безпеки як у державному, так і в приватному секторах.

3. Завершити підготовку до переходу на МСФЗ 9. Для проведення оцінки очікуваних збитків необхідно розробити статистичні моделі, це вимагає від комерційних банків посилити аналітичну спроможність та рівень експертизи своїх працівників. На сьогодні ще не всі банки завершили розроблення й тестування моделей та не повністю оцінили можливі наслідки. Протягом першого півріччя 2018 року НБУ проаналізує моделі переходу на МСФЗ, щоб упевнитися, що банки однаково застосовують новий стандарт.

4. Моніторити ризики, пов'язані з відновленням споживчого кредитування. Банкам необхідно постійно відсліджувати стан кредитного портфеля, зокрема кредитів фізичним

особам. Стрімке зростання обсягів кредитування може призвести до того, що банки знизять поріг прийняття ризиків, унаслідок цього пов'язані кредитні ризики зростуть.

5. Продовжити розчищення балансів від непрацюючих кредитів. У банківській системі досі присутні непрацюючі кредити. Але зріст кредитного портфеля за півтори року призвів до того, що частка таких кредитів зменшилася до 56%. Фінансові установи мають активніше використовувати механізми списання кредитів (МСФЗ 9 дасть змогу списувати інструмент частинами) та фінансової реструктуризації (так званий Київський підхід).

6. Продовжити наближення регулювання банківського сектору до вимог Базеля III. НБУ розпочне роботу над запровадженням нових вимог до капіталу та ліквідності для того, щоб підвищити стійкість банківської системи та кожного окремого банку. Після запровадження LCR наступним кроком стане зміна вимог до структури та прийнятності складових регулятивного капіталу. НБУ надасть банкам для ознайомлення проект Положення про нову структуру регулятивного капіталу у I кварталі 2018 року.

7. Поліпшити розкриття банками фінансової та пруденційної звітності. Від жовтня 2017 року НБУ за кожним банком почав оприлюднювати інформацію про якість кредитного портфеля та оборотно-сальдові баланси, які містять максимально детальну інформацію про фінансовий стан фінансових установ. У 2018 році НБУ збільшить перелік обов'язкової для оприлюднення інформації, зокрема публічними стануть звіти про структуру регулятивного капіталу банків. НБУ має намір поступово розширювати спектр інформації, що ставатиме загальнодоступною, згідно з вимогами Pillar 3 Базельської угоди.

Питання для самоконтролю

1. Безпека банківської системи як складова фінансової безпеки держави.
2. Систематизація загроз фінансовій безпеці комерційних банків.
3. Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи та банківської діяльності.
4. Сучасний стан банківської системи України у контексті її фінансової безпеки.
5. Стратегія забезпечення банківської безпеки в Україні.

Список рекомендованої літератури

- Основна [2, 12, 13, 17, 18].
 Допоміжна [1, 4, 7, 10, 14, 15].
 Інформаційні ресурси Інтернет [1, 3, 6, 9, 10].
 Міжнародні видання [1, 3, 6, 7].

ТЕМА 8. БЕЗПЕКА НЕБАНКІВСЬКОГО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ (СТРАХОВА ТА ФОНДОВА СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ)

Мета: розкрити сутність та складові безпеки небанківського фінансового сектору, визначити індикатори та загрози безпеці страхового та фондового ринків.

Ключові слова і терміни: безпека небанківського фінансового сектору, безпека страхового ринку, індикатори безпеки страхового ринку, безпека фондового ринку, індикатори безпеки фондового ринку, індикатори фінансової безпеки небанківського фінансового ринку, загрози фінансової безпеки небанківського фінансового ринку.

План

1. Поняття безпеки страхового ринку.
2. Основні індикатори безпеки страхового ринку та оцінка їх рівня в Україні.
3. Безпека фондового ринку та Концепція його захисту.
4. Проблеми забезпечення належної фінансової безпеки фондового ринку України.

5. Індикатори безпеки фондового ринку.

1. *Поняття безпеки страхового ринку*

Безпека небанківського фінансового сектору – це рівень розвитку страхового та фондового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства.

Під **фінансовою безпекою страхового ринку** в цілому і конкретного страховика, зокрема, слід розуміти такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дозволив би їм у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

Фінансова безпека страхового ринку буде досягнута у тому випадку, коли буде забезпечена на належному рівні фінансова безпека не лише страховиків, а й страховальників, посередників, сегментів страхового ринку, страхових операцій, послуг і страхових продуктів. Забезпечення фінансової безпеки фондового ринку передбачає досягнення такого обсягу його капіталізації, який сприятиме досягненню стійкості фінансового стану емітентів, власників, покупці, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників, консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів і держави в цілому.

Оцінюючи **безпеку фондового ринку** варто взяти до уваги безпеку ринку державних цінних паперів і ринку корпоративних цінних паперів, а також інших його сегментів: ринків акцій, облігацій, векселів, казначейських зобов'язань, ощадних сертифікатів, біржового та позабіржового ринків. Безпечний рівень фондового ринку досягається за умови його захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, впливу негативних чинників на процеси емісії, запозичення та повернення коштів, одержання дивідендів і відсотків.

Однією з невід'ємних складових забезпечення фінансової безпеки держави є **фінансова безпека небанківського сектору**, яка включає в себе безпеку страхового ринку. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України 2018-го року, на рисунку 10 зобразимо місце фінансової безпеки страхового ринку у забезпеченні національної фінансової безпеки.

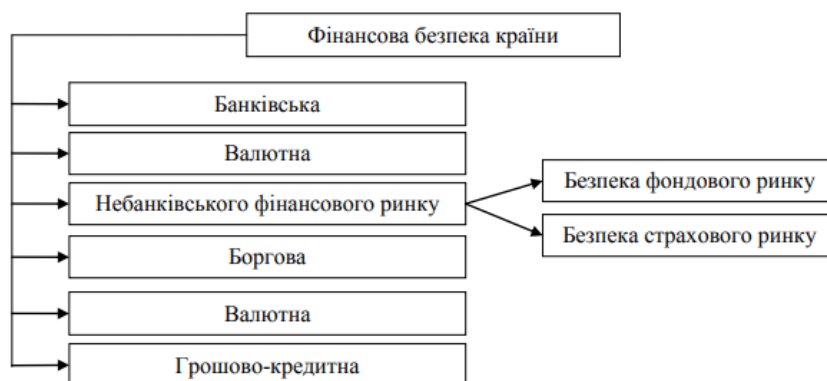

Рисунок 1.1 – Місце безпеки страхового ринку у фінансовій безпеці країни

Згідно думки Барановського О. І. категорія «**фінансова безпека страхового ринку**» означає складову фінансової безпеки, котра відображає такий рівень розвитку страхового ринку, що дає змогу задовольнити потреби населення у страхових послугах. Аналізуючи різні підходи до трактування дефініції «фінансова безпека страхового ринку», нами було визначено, що більшість науковців розглядають фінансову безпеку в аспекті такого стану страхового ринку, в якому ринок може задовольнити потреби суспільства та забезпечити захист від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Враховуючи вагомість додержання безпеки страхового ринку, треба розуміти, що страховий ринок та всі процеси, що мають місце на ньому формують головні учасники страхового ринку – страхові компанії.

Зацікавленість держави в розвитку страхування і забезпечення фінансової безпеки

страхового ринку зумовлюється наступними чинниками:

- 1) враховуючи світовий досвід можна констатувати факт значущості страхового ринку як одного з головних джерел довгострокового інвестування коштів в економіку;
- 2) постійний розвиток страхового ринку призводить до збільшення джерел фінансування бюджету через обсяги акумульованих коштів страховиками;
- 3) використання страхової галузі повинне використовуватися як ефективний інструмент пенсійної реформи;
- 4) неефективне функціонування цього сегменту економіки призводить до проблем в інших галузях економічної безпеки держави в цілому;
- 5) застосовуючи систему страхування зменшується навантаження на державний бюджет, а саме в частині відшкодування непередбачуваних збитків.

Науковці також виокремлюють сукупність принципів забезпечення фінансової безпеки страхового ринку, до яких належать методичні принципи (системності, єдності, когнітивності, синергії, достовірності, поліморфізму, правової обґрунтованості) та організаційні принципи (фінансового моніторингу, комплексного моделювання та комплексного управління).

Принцип системності досліджує страховий ринок як частину системи вищого рівня, тобто фінансового ринку або економіки країни. Сутність єдності полягає у забезпеченні безпеки страхового ринку шляхом поєднання правової бази, її складових та інтересів суб'єктів.

Обґрунтування **когнітивності** здійснюється шляхом побудови моделей, заснованих на кількісних і якісних показниках, що сприяє проведенню аналізу в умовах невизначеності включаючи різні фактори.

Умовою **синергії** є врахування можливих синергетичних ефектів при здійсненні прогнозу останніх результатів реалізації стратегії забезпечення страхового ринку.

Достовірність залежить від кількості інформації та її точності.

Принцип **поліморфізму** включає застосування різних методів для вирішення одного завдання.

Фінансовий моніторинг включає аналіз фінансового стану страхового ринку та його безпеки для прийняття подальших рішень.

Принцип комплексного моделювання зазначає комбінування моделей для оцінки та подальшого прогнозування безпеки страхового ринку.

Умовою **комплексного управління** безпеки страхового ринку є управління в довгостроковому, короткостроковому та оперативному періоді за допомогою використання методів стратегічного, інвестиційного та антикризового управління

2. Основні індикатори безпеки страхового ринку та оцінка їх рівня в Україні

При оцінюванні рівня та аналізі стану фінансової безпеки небанківського фінансового ринку держави варто сказати про порогові значення індикаторів:

1. Показник щільності страхування (страхові премії на одну особу), дол. США (не менше 140).
2. Частка довгострокового страхування у загальному обсязі зібраних страхових премій, % (не менше 30).
3. Рівень страхових виплат, % (не менше 30).
4. Дохідність облігації внутрішньої державної позики, % (3-4).
5. Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, % (не більше 80).
6. Відношення обсягу капіталізації ринку акцій до ВВП, % (60-90).

Основними **принципами мінімізації загроз та забезпечення інтересів фінансової безпеки небанківського фінансового ринку** є наступні:

- 1) Формалізація загроз та інтересів;

- 2) Наявність системи статистичних показників, які характеризують рівень загроз або рівень досягнення інтересів;
- 3) Моніторинг кількісних характеристик загроз та інтересів фінансовій безпеці;
- 4) Автоматизація заходів щодо мінімізації та забезпечення інтересів.

Таблиця 19

Показники, необхідні для розрахунку індикаторів фінансової безпеки небанківського фінансового ринку

Індикатори	Значення
U_0	Порогове значення індикатора, що характеризує мінімальний рівень економіки безпеки, внаслідок чого її рівень = 0
$U_{\text{крит}}$	Порогове значення індикатора, що характеризує критичний рівень економічної безпеки на рівні 20% від оптимального значення
$U_{\text{небезп}}$	Порогове значення індикатора, що характеризує небезпечний рівень економічної безпеки на рівні 40% від оптимального значення
$U_{\text{незад}}$	Порогове значення індикатора, що характеризує незадовільний рівень економічної безпеки на рівні 60% від оптимального значення
$U_{\text{опт}}$	Порогове значення індикатора, що характеризує оптимальний рівень економічної безпеки

Для оцінювання рівня фінансової безпеки вітчизняного страхового ринку необхідно розрахувати індикатори його фінансової безпеки за допомогою методики розрахунку рівня економічної безпеки України на основі даних Державного комітету статистики України та Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України .

Таблиця 20

Сутність та порогові значення індикаторів фінансової безпеки страхового ринку

Методика	Показники	Сутність	Порогове значення
Методика 2007-го року	Показник проникнення страхування, %	Це співвідношення обсягу страхових премій та ВВП. Це найбільш важливий показник, що дає оцінку впливу страхування на соціально-економічний розвиток країни	8-12
	Показник «щільності страхування», дол. США	Це сума страхових премій у розрахунку на душу населення. Цей показник свідчить про рівень споживання страхових послуг у країні	Не менше 140
	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Показник дає можливість зробити висновки про рівень соціальної захищеності населення	Не менше 30
	Рівень страхових виплат, %	Це співвідношення страхових виплат до суми отриманих премій. Рівень страхових виплат є показником, що впливає на довіру споживачів до страхових продуктів, які пропонуються на ринку	Не менше 30
	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	Показник відображає питому вагу страхових премій по ризиках, що передані в перестраховання нерезидентам	Не більше 25
	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	Показник дає можливість зробити висновки про частку страховиків-нерезидентів на вітчизняному страховому ринку	Не більше 30
Методика 2013-го року	Рівень проникнення страхування, %	Це співвідношення обсягу страхових премій та ВВП. Це найбільш важливий показник, що дає оцінку впливу страхування на соціально-економічний розвиток країни	1-8
	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	Показник дає можливість оцінити рівень монополізації страхового ринку	10

Головним макроекономічним індикатором розвитку страхового ринку є показник проникнення страхування (співвідношення валових страхових премій до ВВП), який з 2013 по 2017 рр. має тенденцію до зниження з 1,95 до 1,45 %. Це свідчить про те, що страхування не має змоги впливати на розвиток економіки та соціально-економічний розвиток. Даний показник значно нижчий ніж у розвинутих країнах, де він має значення від 3 до 10% (Табл. 19).

Таблиця 21

Основні індикатори стану фінансової безпеки страхового ринку України за 2013-2017 рр.

Показник	Рік					Оптимальне значення
	2013	2014	2015	2016	2017	
Показник проникнення страхування, %	1,95	1,68	1,50	1,47	1,45	8-12*
Показник «щільності страхування», дол. США	76,35	36,19	28,36	30,38	37,52	не менше 140
Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	8,64	8,07	7,35	7,84	6,71	не менше 30
Рівень страхових виплат, %	16,23	18,92	27,23	25,13	24,26	не менше 30
Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	5,70	5,72	8,51	11,27	7,81	не більше 25

Важливим показником ринку страхування є щільність страхування, який характеризує розмір страхових премій на душу населення та рівень споживання страхових послуг. Протягом 2013-2017 рр. індикатор коливається, що характерно зменшенням до 2015 року і поступовим збільшенням з 2016 року. В Україні розмір страхових премій у розрахунку на душу населення є значно нижче від встановленої норми. Тому виходячи з цього можемо говорити про недостатній розвиток страхової галузі нашої країни та низький рівень споживання страхових послуг в Україні.

Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій протягом досліджуваного періоду не відповідала оптимальному значенню та мала тенденцію до невеликих коливань. Основний напрямок даного показника спрямований на зниження. Це свідчить про диспропорцію розвитку страхового ринку України. Перевага надається розвитку ризикового страхування, оскільки страхування життя займає в середньому лише 8-7 % в загальному обсязі страхових премій за весь досліджуваний період. Дана ситуація є наслідком низького соціального рівня розвитку, недовіри населення до страхових компаній.

Показник рівня страхових виплат не відповідав оптимальному значенню протягом п'яти досліджуваних років, лише тільки у 2015 році він наблизився до бажаного результату, але для виконання нормативу було недостатньо 2,77%. Негативною тенденцією також є зниження цього показника протягом 2015-2017 років.

Спостерігаючи за показником частки премій, що належать перестраховиками-нерезидентам можна зробити висновок, що в цілому індикатор відповідає оптимальному значенню (не більше 25%). Проте для українських страхових компаній це не завжди на краще, адже перестраховування в нерезидентів гарантує не лише страховикові, але й страхувальникові, у тому числі державі, виплату за великими збитками і стабільність їх фінансового положення. Аналогічної гарантії вітчизняні перестрахові компанії на сьогодні забезпечити не можуть.

Отже, страхові компанії останні роки займають друге місце серед посередників фінансового ринку, що свідчить про зменшення їх активів. Обсяг страхових премій та виплат з кожним роком збільшується, що свідчить про поступове зростання населення до страхування, але й про збільшення ризиків виникнення страхових випадків. Більшість показників мають тенденцію до коливань, деякі з них не відповідають нормативним значенням. Це свідчить про низький рівень фінансової безпеки страхового ринку і першочергову необхідність його збільшення.

3. Безпека фондового ринку та Концепція його захисту

Стратегічною метою реформування економічної системи на ринковій основі є забезпечення умов для її стабілізації, закріплення та розвиток тенденції неінфляційного

економічного зростання через підвищення ефективності використання ресурсів. Останнє значною мірою визначається дієвістю фінансового механізму, здатного підсилити мобілізацію й забезпечувати оптимальний перерозподіл і використання фінансових ресурсів економіки. Тому розвиток фондового ринку як невід'ємної частини фінансового ринку та важливого елемента національної економіки набуває першочергового значення.

За наявності негативного впливу чинників відбувається формування *потенційно можливих або реальних загроз*, які породжують фінансово-економічні проблеми:

- Слабкий розвиток інфраструктури страхового ринку;
- Відсутність якісних систем обліку, звітності та розкриття інформації, нагляду за страховою діяльністю;
- Відсутність середньо- і довгострокового планування діяльності;
- Вузький асортимент страхових послуг;
- Неоптимальність страхових портфелів, низька технологічність здійснення страхових операцій;
- Значна інформаційна закритість страхового ринку, недостатність інформаційно-аналітичних матеріалів;
- Недосконалість нормативно-правового забезпечення щодо цінних паперів, обліку прав їхніх власників та корпоративного управління;
- Невідповідність окремих елементів вітчизняного фондового ринку стандартам ISO;
- Неконкурентоспроможність фондового ринку, недостатня розвиненість ринку похідних фінансових інструментів.

Фондовий ринок є найактивнішою частиною фінансового ринку і регулюючим елементом економіки держави. Метою його функціонування є акумуляція фінансових ресурсів і забезпечення можливості їх перерозподілу шляхом здійснення учасниками ринку операцій з купівлі-продажу цінних паперів. Розвиненість фондового ринку, який є серцевиною ринкових відносин і забезпечує переміщення капіталів між різними секторами народного господарства, щонайбільше сприяє його реструктуризації і тим самим зростанню економічної і фінансової безпеки країни.

Повноцінний фондовий ринок стимулює заощадження населення і господарюючих суб'єктів, впливає на стабілізацію фінансово-кредитної сфери, а при правильній організації може бути важливим фактором відновлення економічного зростання. Протягом кількох останніх років український фондовий ринок розвивається дуже швидко, незважаючи на низьку стартову позицію. Капіталізація фондових ринків ВВП у 2010-2018 роках коливалась в межах мінімального значення – від 13,66%. Обсяг нових випусків корпоративних облігацій зріс від 5% у 2010 році до 16,3 % ВВП у 2018 році. Однак розвиток ринку досить нерівномірний – основні його сегменти залишаються на низькому рівні розвитку. Ліквідність фондового ринку низька (близько 5,5% ВВП), досі з високою концентрацією на цінних паперах лише кількох емітентів, причому понад 50% обсягу угод на біржі ПФТС припадає на десять найбільших компаній-торгівців. Вторинного ринку державних облігацій не існує, відсутня також і надійна крива дохідності цих облігацій. Випуск облігацій місцевих позик залишається дуже обмеженим – на рівні 0,5% ВВП щорічно. Перший випуск іпотечних облігацій відбувся у 2006 році. Ринку забезпечених активами цінних паперів і деривативів не існує. Окрім того, фондовий ринок є дуже фрагментованим.

Існують 10 фондових бірж і торгово-інформаційних систем, але найбільша діяльність зосереджується тільки на одній біржі. Найбільшим організованим ринком є біржа ПФТС, яка почала функціонувати як інформаційна система у 1997 році і на яку припадає 96% угод на організованих ринках. Технології ПФТС дозволяють обслуговувати як ринок котирувань, так і ринок заявок. Однак принцип поставки проти платежу (DVP) практично не застосовується, а майже всі операції проводяться без зустрічної оплати/поставки (FOP), в той час як грошові розрахунки за угодами здійснюються поза межами організованих ринків. Решта угод

здійснюються на позабіржовому ринку (OTC), у результаті учасники ринку не отримують жодної інформації про них. Незначний обсяг цінних паперів у вільному обігу (free float), спричинений неадекватними приватизаційними стратегіями і суперечливим корпоративним і валютним законодавством, вилився у низьку ліквідність ринку і неефективне ціноутворення (price discovery), через що оцінка вартості українських цінних паперів є досить проблематичною для інституційних інвесторів.

Такі проблеми обмежують подальший розвиток ринку і створюють значні ризики для інвесторів. В умовах становлення і розвитку вітчизняного фондового ринку вагомим значення набуває питання підтримання його фінансової безпеки. При цьому фінансова безпека є основною підсистемою економічної безпеки, оскільки саме вона визначає стан фінансово-кредитної сфери країни, без якої економіка країни у сучасних умовах не може існувати. Таким чином, фінансова безпека є вирішальною і провідною у системі економічної безпеки. Параметри кожної складової фінансової безпеки держави повинні забезпечити її внутрішню і зовнішню збалансованість, а їх значення мають бути достатніми для забезпечення належної стійкості системи до дії загроз.

Стосовно фінансової безпеки фондового ринку слід розрізняти фінансову безпеку емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, посередників, консультантів, інвестиційних фондів, банків, реєстраторів, депозитаріїв. Певною мірою безпека фондового ринку для покупців визначається наявністю на ньому пайових інвестиційних фондів, які дають змогу невеликим приватним інвесторам дістатися високодохідного ринку.

4. Проблеми забезпечення належної фінансової безпеки фондового ринку України

Без забезпечення фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне з завдань, що стоять перед Україною. Актуальність фінансової безпеки фондового ринку визначається необхідністю формування внутрішнього імунітету та зовнішньої захищеності від дестабілізаційного впливу, конкурентоздатності на світових ринках і стійкості фінансового становища, оскільки фондовий ринок є складовою фінансового ринку держав

Великою проблемою у забезпеченні безпеки вітчизняного фондового ринку є те, що вітчизняні підприємства не мають дійсно ринкової вартості, їх ціна сильно занижена. Недооцінка акцій, що дуже часто має місце в наших умовах, відбувається значною мірою внаслідок їх відсутності на фондовому ринку, інформаційної замкненості і страху керівників багатьох підприємств перед інвестиційною інтервенцією. При цьому реальна загроза фінансовій безпеці держави полягає в тому, що в умовах дефіциту бюджетних ресурсів уряд виставляє на продаж на приватизаційних аукціонах конкурентоспроможні державні підприємства, з метою поповнення скарбниці додатковими доходами. Цей процес має у собі **дві приховані небезпеки**.

По-перше, приватизація як джерело покриття бюджетного дефіциту є неперспективним, адже має жорсткі рамки, що визначаються обсягами потенційно привабливих для продажу державних підприємств. Це призводить до разового покриття дефіциту (а дефіцит бюджету здебільшого є явищем циклічним і проявляється не одноразово, а упродовж декількох років поспіль) і позбавлення права власності на підприємства, прибуток і податкові платежі, яких міг би отримувати бюджет упродовж тривалого часу в майбутньому.

По-друге, механізм небаченого згодом зростання первинно недооцінених паперів мало чим відрізняється від принципу дії сумнозвісних «фінансових пірамід». До проблем вітчизняного фондового ринку можна віднести і слабку законодавчу урегульованість питань захисту прав інвесторів; низький рівень захисту самих цінних паперів, що сприяє їх підробці і фальсифікації; низький рівень інформованості та інвестиційної грамотності суб'єктів ринку.

Дотримання належної фінансової безпеки фондового ринку неможливе без

збільшення і підвищення капіталізації всіх структур фондового ринку, поліпшення якості професійної діяльності на ньому, підвищення рівня компетентності фахівців на ринку цінних паперів, розвитку й посилення системи регулювання і нагляду за діяльністю професійних учасників цього ринку, створення системи збирання і розкриття інформації про професійних учасників ринку цінних паперів, підвищення конкурентоспроможності цінних паперів, а також підвищення конкурентоспроможності українських професійних учасників ринку цінних паперів у порівнянні з зарубіжними фінансовими інститутами.

Враховуючи негативний стан фінансового ринку України, у 2015 році було створено Комплексну програму розвитку фінансового ринку України на 2015-2020 рр., головною метою якої є забезпечення сталого розвитку фінансового ринку, у тому числі шляхом досягнення рівня та вимог Європейського Союзу за розвитком фінансового ринку.

Забезпечення макроекономічної стабільності:

1. Гармонізація законодавства зі стандартами ЄС.
2. Модернізація системи регулювання та нагляду.
3. Підвищення прозорості та стабільності фінансових ринків.
4. Забезпечення динамічного розвитку інструментів та інфраструктури фінансових ринків.
5. Вдосконалення системи оподаткування учасників фінансових ринків.
6. Очищення ринків від проблемних активів.

Розбудова інституційної спроможності регуляторів фінансового ринку:

1. Забезпечення інституційної незалежності регуляторів.
2. Підвищення організаційної ефективності регуляторів.
3. Покращення координації роботи регуляторів та учасників фінансового ринку.
4. Стимулювання впровадження новітніх ІТ технологій.

Захисту прав споживачів та інвесторів фінансового ринку:

1. Стимулювання розвитку фінансової грамотності споживачів та інвесторів фінансового ринку.
2. Підвищення стандартів захисту прав споживачів та інвесторів фінансового ринку.

5. Індикатори безпеки фондового ринку

Створення ефективної системи фінансової безпеки фондового ринку передбачає розроблення та застосування відповідних індикаторів, які вказуватимуть на наближення до небезпечних меж функціонування цього ринку. На думку ряду дослідників, рівень безпеки має встановлюватися шляхом порівняння фактичного значення конкретного показника на певну дату з відповідним значенням затвердженого чи прийнятого індикатора.

Порогові значення повинні набути статусу затверджених на державному рівні кількісних параметрів, дотримання яких має стати обов'язковим елементом урядових економічних програм. Для побудови системи фінансової безпеки найважливішою властивістю індикаторів є їх взаємозв'язок. Водночас важливо підкреслити: найвищий ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх порогових значень, а такі значення одного показника досягаються не на шкоду іншим. Утім, існує думка, що порогові значення показників безпеки не можуть бути знайдені за допомогою безпосередніх розрахунків, оскільки є наслідком тривалого накопичення досвіду, а тому обчислюються експертним шляхом, і для них характерна певна невизначеність

Для визначення стану безпеки небанківського фінансового ринку необхідно розрахувати коефіцієнти та проаналізувати їх

Таблиця 22

**Показники безпеки небанківського фінансового ринку
за 2014-2018 роки**

Назва показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
-----------------	---------	---------	---------	---------	---------

Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	1,71	1,50	1,48	1,46	1,39
Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	29,21	3,21	0,82	0,41	0,28
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	1,00	1,00	0,00	0,00	0,00
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	15,60	14,70	18,90	21,30	14,90

Рівень проникнення страхування допомагає оцінити вплив страхування на соціально-економічний розвиток суспільства загалом. Аналізуючи дані табл.1., можна дійти висновку, що з 2016 р. до 2018 р. цей індикатор постійно зменшувався: з 1,48% у 2016 р. до 1,39% у 2018 р. Якщо порівняти, то у Німеччині цей показник на 2018 р. становив 6,84%, у США – 8,1%, у Великобританії – 11,5%, у Польщі – 4,6%, у Болгарії – 3,1%. Отже, виходячи з даних показників можна стверджувати, що рівень проникнення страхування в Україні перебуває **на недостатньому рівні**. Але, не зважаючи на це, Україна передбачає збільшення показника до 9%.

Співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП, яке часто використовують як індикатор розвитку РЦП. Для початку, потрібно сказати, що за 1980—1999 рр. капіталізація світових ринків акцій збільшилася майже в 13 разів, тоді як сукупний ВВП збільшився за той самий період у 2,5 рази. У результаті співвідношення капіталізації та ВВП у світі в цілому підвищилось із 23 до 118 %. На даний момент, рівень капіталізації лістингових компаній за досліджуваний період надзвичайно малий (0,28% станом на 2018 рік), а в останні три роки є значно меншим за критичне значення. Зниження даного показника в Україні з 29,21% у 2014 році до 0,41% і 0,28% у 2017 і 2018 роках відповідно свідчить про **критичний стан фондового ринку**.

Рівень волатильності індексу ПФТС. Сьогодні сформувалися декілька підходів до оцінки волатильності фондового ринку, які базуються як на фундаментальному аналізі, так і на застосуванні економіко-математичних моделей. Даний показник є індикатором фінансової безпеки країни. В останні три роки даний показник набуває оптимального значення, а саме 0 (в період з 2016 по 2018 роки). Якщо порівняти волатильність фондового індексу ПФТС з волатильністю провідних індексів світу, отримаємо результати, що підносять український фондовий ринок на найвищий щабель спекулятивної привабливості. Перспектива наукових напрацювань у цьому напрямі полягає у дослідженні динаміки чинників впливу на

показники дохідності, ризику та волатильності індексів українського фондового ринку та їх взаємозв'язку з динамікою інших світових біржових індексів.

Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій повинна прямувати до зменшення, адже ілюструє рівень концентрації страхового ринку. Показник частки надходжень страхових премій, страхових компаній України у загальному обсязі страхових премій характеризує ступінь концентрації страхового ринку країни. Цей індикатор, станом на 2014 р. знаходиться в межах 10–14% та є незадовільним. Наразі, показник зростає і у 2017 році знаходиться в категорії небезпечного рівня, а в 2018 році поступово перейшов до категорії незадовільного рівня.

Питання для самоконтролю

1. Стан фондового та страхового ринку України.
2. Індикатори безпеки фондового та страхового ринку.
3. Шляхи підвищення безпеки фондового та страхового ринку держави.

Список рекомендованої літератури

Основна [3, 5, 14, 17, 18, 21].
Допоміжна [3, 5, 9, 10, 14, 15].
Інформаційні ресурси Інтернет [3, 4, 6, 8, 10].
Міжнародні видання [2, 4, 5, 7].

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. / О. І. Барановський. – К. : УБС НБУ, – 2014.
2. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія / О. І. Барановський. – К. : УБС НБУ, 2014. – Т. 1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. – 831 с.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) [Текст] : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНТЕУ, 2004. – 759 с.
4. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
5. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України : стратегія та механізм забезпечення : монографія / Васильців Т. Г. , Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. , [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів, 2012 . – 386 с.
6. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: Навчальний посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.
7. Економічна безпека [Текст]: навч. посібник / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко [та ін.]; за ред. О. М. Джужі ; МОН України.– К.: Правова єдність, 2010.–367 с.
8. Економічна безпека держави [Текст] : Збірник нормативно-правових актів України / Уклад. : Т. Т. Ковальчук., З. С. Варналій, В. В. Феценко та ін. – К. : Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки, 2001. – 106 с.
9. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.
10. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / [А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2010. – 717 с.
11. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Іванюта Т.М., Заїчковський – К.: Центр учбової літератури. 2009. – 256 с.
12. Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. Фінансова безпека: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Вектор, 2010. – 277 с.
13. Крамаренко, Ю.М. Економічна безпека : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Ю.М. Крамаренко, Є.О. Курта, О.В. Сировой. – Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. – 220 с.
14. Орехова К. В. Стратегічний та інноваційний менеджмент у сфері фінансово-економічної безпеки: підручник / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Тридіда; к-та екон. наук, доц. К. В. Орехової. – К.: УБС НБУ, 2015.
15. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія / О. В. Пабат. – Львів : Інститут регіона-льних досліджень НАН України, 2012. – 168 с.
16. Пастернак-Таранущенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г. А. Пастернак-Таранущенко : підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів еко-номічного профілю; за ред. проф. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
17. Підхомний О. М. Фінансова безпека України: методологія аналізу та стратегічні орієнтири: дис. на здобуття наук. ступеня докт. економ. наук : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / О. М. Підхомний. – Львів, 2015. – 416 с.
18. Побережний С. М. Фінансова безпека банківської діяльності [Текст]:

навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Безпека банків» / [уклад. С. М. Побережний, О. Л. Пластун, Т. М. Болгар] ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 112 с.

19. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року N 964-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15/print1354565302839210>. – Назва з екрана.

20. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80/print1350162413936769>. – Назва з екрана.

21. Ризики і загрози фінансовій безпеці сектору державних фінансів та шляхи їх подолання [Текст] : монографія / авт.: О.С. Білоусова, В.І. Гаркавенко, А.І. Даниленко та ін. – Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. – 306 с.

22. Сухоруков А. І. Система економічної безпеки держави – Київ: Стилос, 2010 – 685 с.

23. Сухоруков А. І. Сучасні проблеми фінансової безпеки України – Київ: НШІМБ, 2005 – 140 с.

24. Сухоруков, А. І. Фінансова безпека держави [Текст] : Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 188 с.

25. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України” ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова ; [С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 332 с.

Допоміжна :

1. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 7-25.

2. Беліков О.О., Грайворонський А.В., Хольченков О.М. Великий рейдерський словник. Превентивні методи захисту, або як протистояти рейдерському захопленню. – К.: Юстініан, 2009. – 296 с.

3. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. Ін-т пробл. Міжнар. Безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 15 с.

4. Десва Н. М. Оподаткування в Україні. Навч. посібн. – К.: ЦУЛ, 2010. 540с.

5. Длугопольський О. В. Теорія економіки державного сектора: навч. посібн. – К.: Професіонал, 2007. – 592 с.

6. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна монографія у 2 т.]. – Дніпропетровськ: «ФОП Дробязко С.І.», 2014. – Т. 1. – 466 с.

7. Орехова К. В. Економічна безпека: підручник / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського, д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор. – К.: УБС НБУ, 2015.

8. Коляда Т.А. Управління державним боргом у контексті стабілізації державних фінансів України / Т.А. Коляда // Економічний часопис – ХХІ. – 2015. – № 7-8 (1). – С. 82-85.

9. Коляда Т.А., Гуз М.В. Оцінка впливу дефіциту бюджету на фінансову безпеку держави / Т.А. Коляда, М.В. Гуз // Бізнес Інформ. – 2019. – №7. – С. 266-272.

10. Коляда Т.А., Мала Н.Л. Вплив валютної політики на економічний розвиток України / Т.А. Коляда, Н.Л. Мала // Modern Economics. - 2019. - № 14. – С. 97-101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://modecon.mnau.edu.ua>

11. Кробинець Г.В., Коляда Т.А. Управління бюджетним дефіцитом: вітчизняна

практика та найкращий зарубіжний досвід / Г.В. Кробинець, Т.А. Коляда // Економіка та суспільство. - 2018. - № 18. - С. 122-128. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/18_ukr/18.pdf

12. Ринок фінансових послуг: практикум: навч. посібник / О.М. Тридід, К.В. Орехова. – К.: УБС НБУ, 2015.

13. Пархоменко О. С., Жолтікова О. М., «Фінансова безпека» та «фінансово-економічна безпека»: сутність та особливості вживання понять /О. С. Пархоменко, О. М. Жолтікова // Ефективна економіка. – 2015. – №4. [Електронний ресурс]. –Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3960>. – Назва з екрана.

14. Підхомний О. Класифікація чинників фінансової безпеки України: теоретичний і практичний аспекти / О. М. Підхомний // Бізнес Інформ. 2015. – С. 284

15. Тимошенко О. Основні напрями зміцнення фінансової безпеки України / О. В. Тимошенко // Проблеми економіки. – 2014. – №2. – С. 154–160.

16. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // ВРУ, Закон. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Назва з екрана.

17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // ВРУ, Закон. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.

18. Про основи національної безпеки України від 19.06.2003 № 964-IV // ВРУ, Закон. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. – Назва з екрана.

19. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Міністерство економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm. – Назва з екрана.

20. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері // Розпорядження КМУ від 15.08.2012р. № 569-р. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>. – Назва з екрана.

21. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму // Верховна Рада України, Закон від 28.11.2002 № 249-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15>. – Назва з екрана.

22. Про захист економічної конкуренції // Верховна Рада України, Закон від 11.01.2001 № 2210-III – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>. – Назва з екрана.

23. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки // Наказ Міністерства економіки України 18. 02. 2009 р. № 123. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0123665-09>. – Назва з екрану.

24. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України” від 29 жовтня 2013 року N 1277 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

Інформаційні ресурси Інтернет:

1. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/>. – Назва з екрана.

2. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>. – Назва з екрана.

3. Державний борг США онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usadebtclock.com/>. – Назва з екрана.

4. Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/>. – Назва з екрана.
5. Офіційний веб-сайт приватної комерційної організації FISCOid [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://budget.fisco-id.com/>. – Назва з екрана.
6. Офіційний веб-сайт Euronews [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.euronews.com/>. – Назва з екрана.
7. Офіційний веб-сайт Державної служби фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua/index.php?lang=uk>. – Назва з екрана.
8. Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/>. – Назва з екрана.
9. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
10. Офіційний веб-сайт European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu> – Назва з екрана

Міжнародні видання:

1. American government : power and purpose / Theodore J. Lowe, Benjamin Ginsberg, Kenneth A. Shepsle, Stephen Ansolabehere. – Thirteen edition. - NY : W.W. Norton and Company, 2014. – 573 p.
2. Goldsmith Stephen. The responsive city : engaging communities through data-smart governance / Stephen Goldsmith. – San Francisco : Jossey-Bass a Wiley Brand, 2014. – 202 p.
3. Creating a Commonwealth. A Guide to your state government. – Pennsylvania House of Representatives, 2016. – 98 p.
4. Keltner Dacher. The power paradox. How we gain and lose influence / Dacher Keltner. – NY : Penguin Press, 2016. – 196 p.
5. Kolyada T. Fiscal-budgetary instruments of achievement of global financial stability / T. Kolyada // Konferenzband “Compliance und Nachhaltigkeit in der GUS”. – Mittweida : Hochschule Mittweida – University of Applied Sciences, 2012. – P. 147-152.
6. Koliada T., Muzychenko G. Evaluation of the State Intervention to the Country Economy by Global Democratic Markers / Tetiana Koliada, Ganna Muzychenko // Scientific Development and Achievements. – London, 2018. – 459 p. – P. 421-432.
7. Orekhova K. Instrumentary for providing financial security of enterprise: monograph. – LAP LAMBERT Academic Publishing, Germany, 2015. – Access mode: <https://www.ljubljudknigi.ru/store/book/instrumentary-for-providing-financial-security-of-enterprise/isbn/978-3-659-71335-4>.